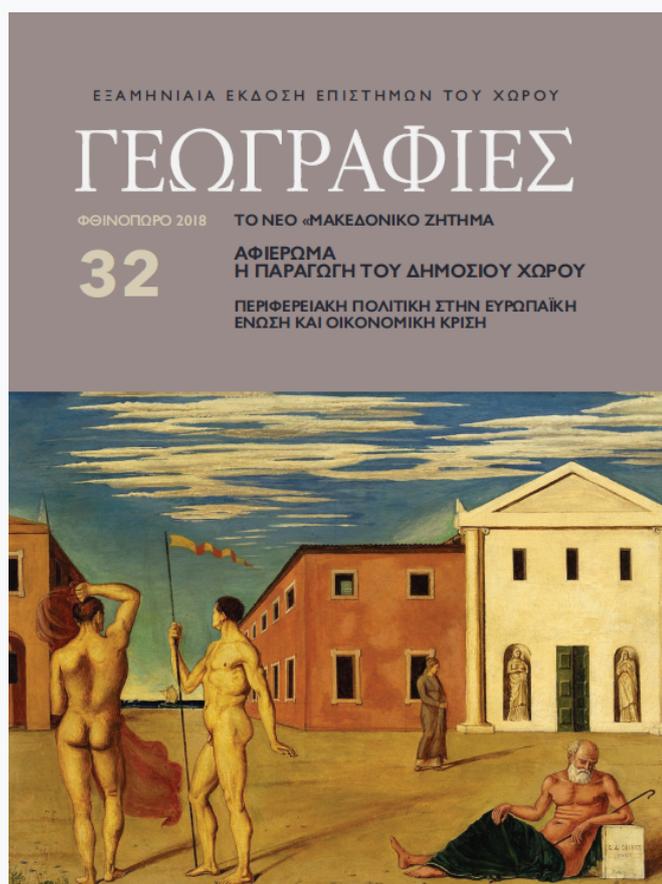

Γεωγραφίες

Αρ. 32 (2018)

Γεωγραφίες, Τεύχος 32, 2018

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

-

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Καλλισθένη Αβδελίδη¹

Το ερευνητικό έργο με τίτλο «Κοινωνικές επιπτώσεις του αστικού σχεδιασμού και του σχεδιασμού βιώσιμης ανάπτυξης των πόλεων»² αποτέλεσε αυτοτελές πακέτο εργασιών του γενικότερου προγράμματος «Κοινωνικές επιπτώσεις και δημόσιες πολιτικές στους τομείς της ενέργειας, της βιομηχανίας, του αστικού σχεδιασμού, και των υποδομών του διαδικτύου»³. Το έργο πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, στην Αθήνα, κατά τη περίοδο 2015-2017, και οι εργασίες του διεκπεραιώθηκαν από επταμελή ερευνητική ομάδα.

Οι εργασίες διερευνούν το πεδίο της κοινωνικής θεώρησης των αστικών επεμβάσεων στη σύγχρονη πόλη στο πλαίσιο της διεπιστημονικής κατεύθυνσης του αστικού σχεδιασμού, υπό το πρίσμα των θεωρητικών και πρακτικών προβληματισμών των τελευταίων δεκαετιών. Η διερεύνηση συμπεριέλαβε ποιοτική επιτόπια έρευνα και μελέτες περίπτωσης σχετικά με κοινόχρηστους χώρους που αναδιαμορφώθηκαν με επεμβάσεις αστικού σχεδιασμού σε κεντρικές και προαστιακές περιοχές της Αθήνας. Για τις ανάγκες του έργου εφαρμόστηκε συνδυασμός μεθοδολογιών τόσο για τη συλλογή και τη δημιουργία πρωτογενών και δευτερογενών δεδομένων όσο και για την ανάλυσή τους και την αναπαράσταση των αποτελεσμάτων. Στο πλαίσιο των εργασιών του έργου διερευνήθηκαν τα εξής:

1. *Διαφορετικά χαρακτηριστικά των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού με τη συλλογή στοιχείων για την πόλη της Αθήνας και για επιλεγμένα διεθνή παραδείγματα και, στη συνέχεια, με την ένταξη των στοιχείων σε κατάλογο-μήτρα καταγραφής και τυπολόγησης των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού, ο οποίος καταρτίστηκε με αυτή την προοπτική.* Βάσει αυτής της προεργασίας, επιλέχθηκαν οι χώροι για τη διεξαγωγή πέντε μελετών περίπτωσης: Α. το σύνολο των τεσσάρων πλατειών Ομόνοιας-Κοτζιά-Βαρβακείου Αγοράς-Μοναστηρακίου, Β. η περιοχή των πεζοδρόμων Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Στρατηγού Μακρυγιάννη μαζί με το Νέο Μουσείο Ακρόπολης, Γ. το Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (ΚΠΣΝ), Δ. ο πράσινος χώρος κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής ΗΣΑΠ μεταξύ Λεωφόρου Κηφισού και σταθμού ηλεκτρικού Μοσχάτου και Ε. μια σειρά από διάσπαρτους κοινόχρηστους χώρους στην περιοχή Αγ. Ελευθερίου-Εργατικών Κατοικιών στο Αιγάλεω. Πρόκειται για χώρους που αναδιαμορφώθηκαν οριστικά με επεμβάσεις αστικού σχεδιασμού κατά την περίοδο μετά την ψήφιση του νόμου 2508/1997 περί «Βιώσιμης οικιστικής ανάπτυξης των πόλεων και οικισμών της χώρας κλπ.». Οι περιπτώσεις αυτές αναφέρονται σε διαφορετικά είδη δημόσιων κοινόχρηστων και

1. Επιστημονική υπεύθυνη του έργου, kavdelidi@ekke.gr

κοινοφελών χώρων (πλατείες, πεζόδρομοι, χώροι πρασίνου και πολιτιστικά πάρκα με εμβληματικά κτίρια), και σε διαφορετικές διαδικασίες σχεδιασμού και υλοποίησης των έργων (με ανοιχτό, κλειστό, εθνικό ή διεθνή αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, δι' αυτεπιστασίας από την τεχνική υπηρεσία του δήμου, με εργολαβία ή ανάθεση από τον δήμο). Επίσης, οι γύρω τους περιοχές εμφανίζουν διαφορετικά κοινωνικά και πολεοδομικά χαρακτηριστικά όπως και διαφορετικά χαρακτηριστικά φυσικού περιβάλλοντος.

2. Η κοινωνικοδημογραφική ταυτοποίηση των γύρω περιοχών των αστικών επεμβάσεων προκειμένου να αναδειχθούν τα κοινωνικά/πληθυσμιακά σύνολα αναφοράς για την ένταξη των χωρικών επεμβάσεων στον τοπικό κοινωνικό αστικό ιστό. Εξετάστηκε το ζήτημα της κοινωνικής μίξης για τις επιλεγμένες περιοχές μελέτης, με την εξής οπτική: καθώς οι περιοχές μελέτης αναφέρονται στον δημόσιο χώρο της πόλης και αυτός συνεπάγεται το δικαίωμα χρήσης για οποιονδήποτε, επιλέγεται η εννοιολογική στόχευση της κοινωνικής μίξης να αποβλέπει στην ανάδειξη της αστικότητας και της ετερογένειας. Έτσι, η κοινωνική μίξη προσδιορίζεται εδώ από τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών/πληθυσμιακών συνόλων αναφοράς. Η ερώτηση που τίθεται είναι κατά πόσο η κοινωνική σύνθεση των κοινωνικών/πληθυσμιακών συνόλων αναφοράς για τις επεμβάσεις αστικού σχεδιασμού, που χαρακτηρίζονται είτε από τη διασπορά όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή στρωμάτων ή/και ειδικών ομάδων πληθυσμού είτε, αντίθετα, από τη συγκέντρωση αυτών, συμβάλλει στη βελτίωση των συνθηκών ζωής σε τμήματα των σύγχρονων μεγαλουπόλεων. Η προσέγγιση περιλαμβάνει θεωρητική, περιγραφική, στατιστική και αλγοριθμική ανάλυση δευτερογενών δεδομένων και στοχεύει στην ανάπτυξη

μεθόδου διαπίστωσης και παρακολούθησης των μετασχηματισμών των κοινωνικών/πληθυσμιακών συνόλων αναφοράς για τον χώρο επέμβασης και για την περιοχή ένταξής του στον τοπικό κοινωνικό ιστό. Εξετάζεται η περίπτωση συνόλου χωρικών επεμβάσεων, καθώς στο πλαίσιο των αστικών πολιτικών είναι σημαντικό να προγραμματίζονται και να σχεδιάζονται οι αστικές επεμβάσεις με συνάφεια μεταξύ τοπικού και υπερτοπικού, χωρικού και κοινωνικού.

3. Η μεταβολή των χρήσεων γης που συνοδεύει τις αλλαγές του αστικού χώρου στο πλαίσιο της διερεύνησης της επίδρασης του αστικού σχεδιασμού στη λειτουργική και χωρική οργάνωση της όμορης περιοχής ενός χώρου επέμβασης. Με στόχο τη διαμόρφωση ενός εργαλείου αστικού σχεδιασμού έγινε επιτόπια καταγραφή των χρήσεων γης (πριν και μετά την αστική επέμβαση) και στατιστική και χαρτογραφική ανάλυση στη βάση κατηγοριοποίησης των γενικών και ειδικών χρήσεων γης. Η εξέταση αναφέρεται στις τρεις από τις πέντε μελέτες περίπτωσης του έργου, την Α, Β και Γ. Η διερεύνηση των αναλυτικών χρήσεων γης και της μίξης τους, με αποτυπώσεις της πραγματικότητας σε τακτά χρονικά διαστήματα και με την κατάρτιση δεικτών παρακολούθησης των αλλαγών κατά είδος, ποσοστιαία μεγέθη των επιμέρους χρήσεων στα όμορα προς τον χώρο μελέτης οικοδομικά τετράγωνα, επιτρέπει την αξιολόγηση των επιπτώσεων των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού σε οριοθετημένα τμήματα της πόλης. Η χωρική ανάλυση έχει κατεύθυνση την εκτίμηση της ελκυστικότητας και της ανάπτυξης της περιοχής, σε άμεση συσχέτιση με τις αλλαγές του αστικού χώρου λόγω της συγκεκριμένης επέμβασης.

4. Η εμπορικότητα και η προσαρμογή των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων σε δημόσιους χώρους μετά την αστική ανάπτυξή τους, στο πλαίσιο της

εξέτασης της καθημερινής ζωής και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών μιας κεντρικής πλατείας της Αθήνας. Καταγράφηκαν όλα τα κτίρια, οι εγκαταστάσεις και εξυπηρετήσεις που βρίσκονται στο επίπεδο του ισόγειου με πρόσωπο στις τέσσερις πλατείες της μελέτης περίπτωσης Α του έργου. Με την ανάλυση των καταγραφών σύμφωνα με την κωδικοποίησή τους κατά χρήσεις γης, η εργασία εντάσσεται καταρχάς στην προκαταρκτική φάση της επιτόπιας έρευνας με ερωτηματολόγιο (βλ. παρακάτω). Ταυτόχρονα, αποτελεί αυτοτελή εργασία που διερευνά τη σημερινή πραγματικότητα σχετικά με τις οικονομικές δραστηριότητες των πλατειών και τις αλλαγές τους. Αυτές εντοπίζονται, παράλληλα με τις καταγραφές και τη συλλογή αρχειακού φωτογραφικού υλικού, και από τις απαντήσεις των ερωτώμενων, βάσει των οποίων εκτιμάται η καθημερινή ζωή που συνδέεται με την επιχειρηματικότητα και ειδικότερα με την εμπορικότητα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε πλατείας. Αναδεικνύεται επίσης το σύνολο των τεσσάρων πλατειών ως μια περίπτωση αναδιαμορφωμένων δημόσιων χώρων που βρίσκονται σε προνομιακή θέση, στην καρδιά του ιστορικού και εμπορικού κέντρου μιας μεγάλης πόλης με μακρά ιστορία, όπως είναι η Αθήνα.

5. Ο πολιτικός και επιστημονικός λόγος, ο οποίος επιχειρεί να θεμελιώσει τη λογική των επεμβάσεων αστικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, σχετικά με την αναγκαιότητα, την κοινωνική αποδοχή, αλλά και τις δυνατότητες και προοπτικές υλοποίησής τους στις ελληνικές πόλεις και ειδικότερα στην Αθήνα. Η μεθοδολογική προσέγγιση για τη διερεύνηση των ζητημάτων αυτών βασίστηκε στην καταγραφή, για τους χώρους των πέντε μελετών περίπτωσης του έργου, των απόψεων και των αντιλήψεων με βάση την εμπειρία και την οπτική δύο κατηγοριών εμπλεκόμενων δρώντων, η οποία

έγινε με ημιδομημένες συνεντεύξεις και με ανασκόπηση δημοσιευμένου και αρχαιακού υλικού. Η μία κατηγορία δρώντων είναι αυτή των δημόσιων φορέων λήψης αποφάσεων, σχεδιασμού και υλοποίησης των επεμβάσεων και η δεύτερη είναι αυτή των ειδικών επιστημόνων, μελετητών-δημιουργών ή/και ερευνητών. Η διερεύνηση αποσκοπεί στην εύρεση των χαρακτηριστικών των υπό μελέτη αστικών επεμβάσεων κατ' είδος και εμβέλεια, καθώς και στη στάθμιση των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων όσον αφορά κυρίως: την κοινωνική τους διάσταση, την ένταξή τους σε ευρύτερες αστικές στρατηγικές, τα πολεοδομικά πρότυπα και μοντέλα που διαπερνούν τον σχεδιασμό και την υλοποίησή τους και τις επιπτώσεις τους αναφορικά με τις «ωφελούμενες» ομάδες πληθυσμού. Επίσης, η διερεύνηση στοχεύει στην εύρεση των σημασιών των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού σύμφωνα με τη θεματολογία που αναγνωρίζεται στον λόγο των προαναφερόμενων κατηγοριών εμπλεκόμενων δρώντων.

6. Η σχέση ορισμένης ομάδας χρηστών αναδιαμορφωμένων δημόσιων χώρων με τους ίδιους τους χώρους και τις αναπλάσεις τους. Η διερεύνηση υλοποιήθηκε με τη διεξαγωγή έρευνας πεδίου με δομημένο ερωτηματολόγιο σε συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο των ατόμων που δραστηριοποιούνται και εργάζονται εντός του αναδιαμορφωμένου χώρου. Ειδικότερα, το ερωτηματολόγιο απευθύνθηκε στους ιδιοκτήτες, στελέχη ή υπαλλήλους όλων των επιχειρήσεων, των γραφείων υπηρεσιών κτλ. που βρίσκονται στο ισόγειο των κτιρίων στην πρόσοψη των τεσσάρων πλατειών της μελέτης περίπτωσης Α (πλατείες Ομόνοια, Κοτζιά, Βαρβακειού, Μοναστηράκι). Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε κλειστές και ανοιχτές ερωτήσεις καταναμημένες σε τρεις ενότητες (I. Ο Ερωτώμενος, II. Ο Επαγγελματικός Χώρος και η Επιχείρηση, III. Αντίληψη του Ερωτώμενου για τον Κοινόχρηστο Χώρο, τη Γύρω Περιοχή στην οποία εντάσσεται αυτός και την Ανάπλάσή του), εξειδικευμένη χαρτογραφική αναπαράσταση και συνοδευτική σελίδα ανά πλατεία. Ο σχεδιασμός και η κατάρτιση αυτών επιδιώκει στην άντληση πληροφοριών με αναφορά στη γνώση, την αντίληψη και τις εμπειρίες των ερωτώμενων σχετικά με τους συγκεκριμένους χώρους, τις αναπλάσεις τους και τον αστικό δημόσιο ανοιχτό χώρο γενικότερα. Η ποσοτική ανάλυση στοχεύει στην εμπειρική εκτίμηση των κοινωνικών, οικονομικών και χωρικών επιπτώσεων των αστικών επεμβάσεων και εστιάζει στην εύρεση του συγκεκριμένου χαρακτήρα τόσο της κάθε πλατείας ξεχωριστά όσο και του συνόλου των τεσσάρων πλατειών που μελετήθηκαν αναφορικά με τα εξής: (α) την ανάπτυξη των επιχειρηματικών, ειδικότερα εμπορικών, υπηρεσιών και άλλων δραστηριοτήτων που αφορούν στην αστική δημόσια και ιδιωτική λειτουργία των πλατειών σε σχέση με τις προγενέστερες αναπλάσεις, αλλά και με τα πρόσφατα γεγονότα της οικονομικής και προσφυγικής κρίσης, ώστε να σταθμι-

στούν οι επιδράσεις και οι διαφορετικές αιτίες τους, (β) την ταυτοποίηση της γύρω περιοχής των αναδιαμορφωμένων πλατειών ως περιοχή ένταξής τους στον τοπικό κοινωνικό αστικό ιστό, (γ) τον προσδιορισμό και την εκτίμηση της σημερινής χρήσης των πλατειών σύμφωνα με τις δραστηριότητες που συμβαίνουν εκεί, τη συχνότητά τους και τις κατηγορίες των χρηστών/επισκεπτών τους, (δ) τις αλλαγές των δραστηριοτήτων αυτών μέσα στον χρόνο, (ε) τις απόψεις για τα κύρια προβλήματα των χώρων, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά τους αναφορικά με τις επεμβάσεις ανάπλασης, σε σύνδεση με τις σχέσεις των ερωτώμενων με τους συγκεκριμένους δημόσιους χώρους και την επιχειρηματική/επαγγελματική δραστηριοποίησή τους σε αυτούς, (στ) τη στάση των ερωτηθέντων αναφορικά με τη συμμετοχή τους και τη διαβούλευση στο πλαίσιο διαδικασιών αστικού και πολεοδομικού σχεδιασμού για τον χώρο και τη γύρω περιοχή του.

7. Η κοινωνική μίξη, σχετικά με τους χώρους επέμβασης και τις περιοχές ένταξής τους στον κοινωνικό-αστικό ιστό στο πλαίσιο διερεύνησης των κοινωνικών επιπτώσεων των χωρικών επεμβάσεων, η οποία προσεγγίζεται με όρους προβλήματος προς επίλυση μέσω μετα-ανάλυσης. Η εργασία επιχειρεί να καταρτίσει ένα μοντέλο μετα-ανάλυσης που να μπορεί να εφαρμοστεί σε ένα πεδίο ετεροειδούς παραγωγής μελετών και ερευνών, με το οποίο συσχετίζεται το αντικείμενο του έργου. Για τον σκοπό αυτό, αποδείχθηκε σημαντικός ο εννοιολογικός προσδιορισμός των ζητημάτων που σχετίζονται με τη μελέτη βάσει συστηματικής ανασκόπησης και μετα-ανάλυσης του προβλήματος προς επίλυση. Επιλέχθηκαν έρευνες που έγιναν κατά το παρελθόν και αφορούν τους χρήστες αστικών δημόσιων ανοιχτών χώρων σε πόλεις της Ευρώπης. Η εργασία επικεντρώθηκε στην εύρεση των ομάδων στόχου και ελέγχου σχετικά με τις χωρικές επεμβάσεις και των παραμέτρων συσχέτισης κοινωνικής θεώρησης και χωρικών δεδομένων ήδη αναδιαμορφωμένων ή υπό αναδιαμόρφωση δημόσιων ανοιχτών χώρων. Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στις αντιληπτικές ταυτότητες του αστικού δημόσιου ανοιχτού χώρου που έχουν οι ομάδες που συσχετίζονται με τη λειτουργία ενός δημόσιου ανοιχτού χώρου ή με τη λήψη αποφάσεων σχετικά με αυτόν. Το γενικό συμπέρασμα αφορά τη συσχέτιση δημογραφικών μεταβλητών με τις αντιληπτικές ταυτότητες όσον αφορά την κοινωνική μίξη και την αστική ετερογένεια του αστικού δημόσιου ανοιχτού χώρου.

8. Το πλαίσιο, οι άξονες αναφοράς των προτάσεων και οι προτάσεις για τη χρήση και την ανάπτυξη της διαδικασίας εκτίμησης των κοινωνικών επιπτώσεων των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού. Από τη συνολική εμπειρική διερεύνηση του έργου στη βάση των μεθοδολογικών προσεγγίσεων, των ερευνητικών αποτελεσμάτων, των συμπερασμάτων και της

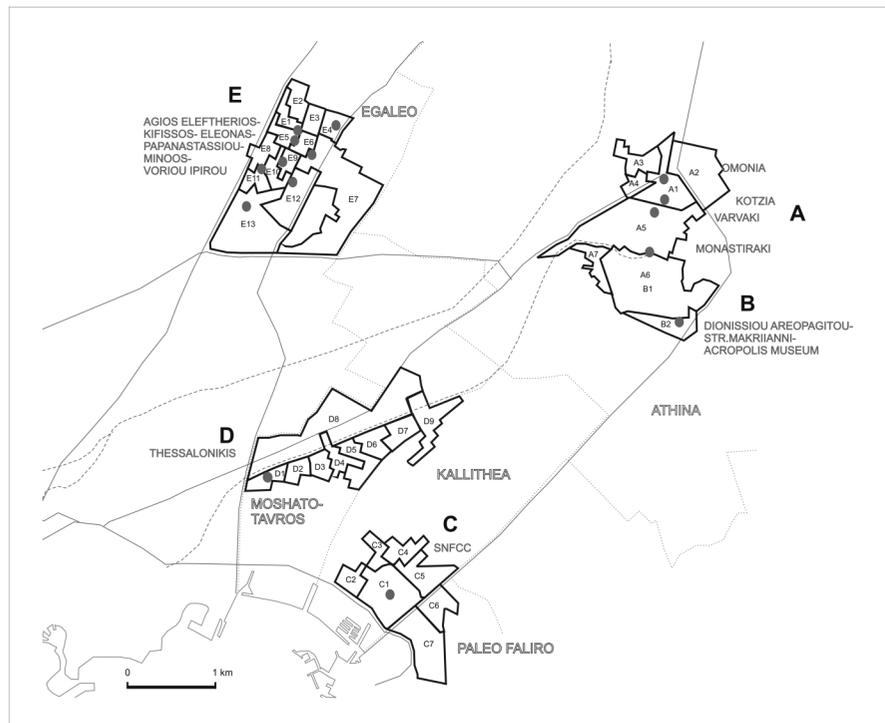

επεξεργασίας εργαλείων που προέκυψαν, συμπεραίνεται σαφώς η αναγκαιότητα ανάπτυξης πρακτικών για τη διαπίστωση και την παρακολούθηση των επιδράσεων στον αστικό ιστό των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού που προσδιορίζονται στο πλαίσιο προγραμμάτων αστικής πολιτικής. Οι προτάσεις αναφέρονται: (α) στην προώθηση της ερευνητικής διάστασης του γενικότερου πλαισίου επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού και των προϊόντων τους, (β) στην προώθηση της οικολογικής-πολιτιστικής διάστασης της αστικής ανάπτυξης μέσω του αστικού σχεδιασμού, (γ) στην ενίσχυση των διαδικασιών αστικού σχεδιασμού μέσω της θεσμοθέτησης της μελέτης των κοινωνικών επιπτώσεων των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού, του εμπλουτισμού της διαδικασίας των αρχιτεκτονικών διαγωνισμών, της διαδικασίας διερεύνησης μέσω διαβούλευσης της αναγκαιότητας και των προοπτικών των αστικών επεμβάσεων, και (δ) στην καθιέρωση διαδικασιών παρακολούθησης της πραγματικότητας σχετικά με τις αλλαγές του αστικού χώρου με μεθοδολογίες και εργαλεία για τη χρήση ερευνητικών αποτελεσμάτων, στο επίπεδο των δήμων, που στόχο έχουν τη διαπίστωση και την εκτίμηση των κοινωνικών επιπτώσεων των επεμβάσεων αστικού σχεδιασμού.

Σημειώσεις

2. Η σύνθεση της ερευνητικής ομάδας που υλοποίησε το έργο είναι η εξής: *Καλλισθένη Αβδελίδη*, επιστημονική υπεύθυνη του έργου, αρχιτέκτων D.P.L.G., πολεοδόμος και χωροτάκτης, ερευνήτρια ΙΚΕ/ΕΚΚΕ, *Αθηνά Βιτοπούλου*, Δρ. αρχιτέκτων μηχ.-πολεοδόμο, επίκουρη καθηγήτρια ΑΠΘ, *Φιλύρα Βλαστού - Δημοπούλου*, κοινωνική περιβαλλοντική ψυχολόγος, *Γεωργία Γεμεντζή*, Δρ. αρχιτέκτων μηχ.-πολεοδόμος, επιστημονική συνεργάτιδα και διδάσκουσα ΑΠΘ και μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ, *Κώστας Γκόρτσος*, αρχιτέκτων μηχ.-πολεοδόμος, ερευνητής ΙΚΕ/ΕΚΚΕ, *Ευθαλία Μάσσου*, διδάκτωρ μαθηματικός εφαρμογών και *Κώστας Σακελλαρόπουλος*, οικονομολόγος - πολεοδόμος, ερευνητής ΕΚΚΕ. Στο έργο, συνεργάστηκαν επίσης οι φοιτήτριες *Ευαγγελία Γατσάκου* και *Αικατερίνη Γκόρτσου* από το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης ΠΘ και η φοιτήτρια *Αγάθη Σιανούδη* από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ.

3. Υπεύθυνος του προγράμματος είναι ο καθηγητής *Νίκος Δεμερτζής*, διευθυντής και πρόεδρος του ΕΚΚΕ και συνυπεύθυνος ο ερευνητής *Νίκος Γεωργαράκης*.

Εικόνα 1. Χάρτης των περιοχών μελέτης του έργου με τους χώρους αστικών επεμβάσεων και τις γύρω τους περιοχές, οι οποίες προσδιορίζονται ως σύνολα χωρικών ενότητων ίσου πληθυσμιακού μεγέθους. Πηγή: Επεξεργασία: Κ. Αβδελίδη, 2017. Στοιχεία: ΙΚΕ/ΕΚΚΕ, 2016 και Πανόραμα ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ, 2011.

ΤΟ ΜΕΣΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ TWITTER ΩΣ ΠΗΓΗ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΑΓΩΓΗ ΜΑΚΡΟΣΕΙΣΜΙΚΩΝ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΧΑΡΤΩΝ ΜΑΚΡΟΣΕΙΣΜΙΚΗΣ ΕΝΤΑΣΗΣ

Ευστάθιος Γ. Αραποστάθης¹

Η διατριβή αποτελεί μία διεπιστημονική προσέγγιση στο χώρο της Γεω-πληροφορικής συνδυάζοντας μία σειρά από επί μέρους ερευνητικά πεδία και δεξιότητες που άπτονται στον τομέα της σεισμολογίας και ιδιαίτερα στη μέτρηση της έντασης των σεισμών, στον τομέα των μεγάλων δεδομένων (big data) και ιδιαίτερα στον τομέα της Εθελοντικής Γεωγραφικής Πληροφορίας (Volunteered Geographic Information – VGI).

Ως εθελοντική Γεωγραφική Πληροφορία ορίζεται η διαδικασία παραγωγής γεωγραφικού περιεχομένου, συνήθως από μία διαδικτυακή υπηρεσία (web service) από απλούς πολίτες οι οποίοι περιγράφονται ως εθελοντές. Ο ερευνητής που ανέχνευσε πρώτος το φαινόμενο αυτό είναι ο Goodchild (2007) ενώ παρεμφερείς όροι είναι τα συμμετοχικά γεωγραφικά πληροφοριακά συστήματα (Participatory GIS) και η νέο-γεωγραφία (neo-geography).

Το ερευνητικό πεδίο των μεγάλων δεδομένων αποτελεί ουσιαστικά το σύνολο των μεθοδολογιών, πρακτικών, τεχνικών και εφαρμογών σχετικά με την εξόρυξη γνώσης μέσα από τεράστιες βάσεις δεδομένων οι οποίες, χωρίς αυτές τις μεθόδους θα ήταν από χρονοβόρο ως αδύνατο να αναλυθούν.

Τέλος, σε ό,τι αφορά τη μακροσεισμική ένταση, αποτελεί μία ιδιαίτερα σημαντική διαδικασία για τους σεισμολόγους καθώς μέσω της χαρτογράφησης της, μπορούν να μελετηθούν οι συνέπειες του σεισμού στο φυσικό και οικιστικό περιβάλλον, ο βαθμός αναστάτωσης που προκλήθηκε, να πραγματοποιηθεί συστηματική μελέτη της χωρικής κατανομής της έντασης και να συγκριθεί η αισθητότητα διαφόρων σεισμών που πραγματοποιήθηκαν στην ίδια περιοχή. Η διαδικασία της συλλογής των απαραίτητων δεδομένων, γνωστών ως μακροσεισμικών παρατηρήσεων, περιλαμβάνει τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων είτε από πολίτες, είτε από εκπαιδευμένο προσωπικό των δήμων ή των περιφερειών. Οι παραδοσιακοί τρόποι διανομής των ερωτηματολογίων αποτελούνται από τη διανομή μέσω ραδιοφώνου, ταχυδρομείου, τηλεόρασης και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Πιο σύγχρονες προσεγγίσεις όπως αυτή του ΕυρωΜεσογειακού Σεισμολογικού Κέντρου (EMSC), περιλαμβάνουν τη διανομή on line ερωτηματολογίων μέσω διαδικτύου, η επεξεργασία των οποίων καθώς και η αποτύπωσή τους στο χάρτη γίνεται σε πραγματικό ή σχεδόν πραγματικό χρόνο. Προγενέστερη παρόμοια δράση αποτελεί εκείνη του Αμερικανικού Γεωλογικού Κέντρου (USGS), με την ονομασία Did you feel it? Ενώ όμοια δραστηριότητα έχει πραγματοποιήσει και το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών. Τέλος σε μερικές περιπτώσεις η εξόρυξη των μακροσεισμικών παρατηρήσεων πραγματοποιείται από απλές μαρτυρίες, και κείμενα τα οποία δεν έχουν συγκεκριμένη δομή ή προέλευση και η διαθεσιμότητα των οποίων εξαρτάται από την αναζήτηση πληροφοριών για ιστορικούς σεισμούς σε βιβλία, ή από την ύπαρξη

1. Γεωγράφος, MSc, PhD
e.arapostathis@gmail.com

ελεύθερων κειμένων που αποστέλλονται στα ερευνητικά αυτά κέντρα.

Μία μικρή καινοτομία της διατριβής, ως προς το ερευνητικό πεδίο της σεισμολογίας, αποτελεί το ότι πηγή πληροφόρησης είναι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και συγκεκριμένα το twitter. Το εν λόγω μέσο κοινωνικής δικτύωσης έχει μερικά συγκριτικά πλεονεκτήματα τα οποία το αναδεικνύουν ως μία από τις ιδανικότερες επιλογές για τη δημιουργία χαρτών μακροσεισμικής έντασης. Αυτά περιλαμβάνουν την άμεση δημοσίευση σύντομων σε έκταση μηνυμάτων, τη δυνατότητα συμπερίληψης γεωγραφικών συντεταγμένων θέσης δημοσίευσης, καθώς και διάφορα άλλα συστατικά της σημασιολογίας των παραγόμενων δεδομένων όπως η καταγραφή της γλώσσας, η δυνατότητα επαναδημοσιοποίησης μίας είδησης, η καταγραφή της χρονικής στιγμής δημοσίευσης κ.ο.κ. Τα αναφερθέντα χαρακτηριστικά μαζί με την τεράστια δημοφιλία του εν λόγω κοινωνικού δικτύου, καθώς εκατοντάδες εκατομμύρια χρήστες δημοσιεύουν πληροφορίες καθημερινά, το αναδεικνύουν ως την ιδανικότερη πηγή εθελοντικών δεδομένων. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα ανωτέρω ως αρχική υπόθεση εργασίας αναμένεται η ύπαρξη πολλών χρήσιμων πληροφοριών σχετικά με τα μακροσεισμικά αποτελέσματα ενός σεισμού.

Μεθοδολογία εξόρυξης μακροσεισμικών παρατηρήσεων και κατασκευής μακροσεισμικών χαρτών

Η ακολουθούμενη μεθοδολογία περιλαμβάνει εννέα ουσιαστικά βήματα. Το πρώτο αφορά στην προετοιμασία δεδομένων από το twitter, επιλέγοντας αρχικά εκείνα τα οποία είναι στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα, εμπεριέχεται στα κείμενα τους τουλάχιστον μία από προσυμφωνημένες λέξεις κλειδιά όπως σεισμός, ζημιές κλπ,

ενώ η χρονική περίοδος δημοσίευσης φτάνει έως και τις 48 ώρες από τη χρονική στιγμή του σεισμικού γεγονότος. Το δεύτερο βήμα αποτελείται από τη διάκριση εκείνων των tweets που περιλαμβάνουν μακροσεισμικά αποτελέσματα ενώ το τρίτο βήμα απαρτίζεται από την περαιτέρω διάκρισή τους σε εκείνα που έχουν γεωγραφική αναφορά εντός του κειμένου τους. Το τέταρτο βήμα σχετίζεται με την ταξινόμηση κάθε ενός tweet σε τιμές της μακροσεισμικής κλίμακας EMS 98. Η διαδικασία αυτή αρχικά περιλαμβάνει την ανάγνωση κάθε ενός tweet ξεχωριστά ούτως ώστε, αρχικά να διερευνηθεί η πιθανότητα ύπαρξης μακροσεισμικής πληροφορίας, και δευτερευόντως η δυνατότητα ταξινόμησης σύμφωνα με την επίσημη περιγραφή της κλίμακας. Κατά την εξέλιξη της διαδικασίας αυτής, ανιχνεύονται διαφορα πρότυπα ταξινόμησης, μερικές συγκεκριμένες λέξεις δηλαδή οι οποίες πάντοτε ταξινομούνται σε συγκεκριμένη τιμή της EMS 98. Επόμενο βήμα της μεθοδολογίας αποτελεί η προσθήκη των γεωγραφικών συντεταγμένων για κάθε tweet που εμπεριέχει γεωγραφική αναφορά στο κείμενό του. Στις περιπτώσεις εκείνες που ένα tweet περιλαμβάνει περισσότερες από μία γεωγραφικές αναφορές, το tweet κλωνοποιείται και σε κάθε ένα προστίθενται οι γεωγραφικές συντεταγμένες για κάθε μία γεωγραφική αναφορά αντίστοιχα. Εν συνεχεία, ως επόμενο βήμα της μεθοδολογίας, τα tweets εισάγονται ως σημειακό θεματικό επίπεδο σε σύστημα γεωγραφικών πληροφοριών και πραγματοποιούνται διάφορες τεχνικές επεξεργασίας. Αυτές περιλαμβάνουν την τυχαιοποίηση της χωρικής κατανομής των μακροσεισμικών παρατηρήσεων εντός του πολυγώνου που ορίζει τα όρια της γεωγραφικής αναφοράς που εμπεριέχεται στα κείμενα των tweets. Άλλες διεργασίες αφορούν στη δημιουργία ξεχωριστών θεματικών επιπέδων ανά χρονικές πε-

ριόδους και στην αυτόματη καταμέτρηση των μακροσεισμικών παρατηρήσεων ανά γεωγραφική περιοχή και ανά χρονική περίοδο. Τέλος πραγματοποιείται η εφαρμογή της χωρικής παρεμβολής τιμών kriging για τη δημιουργία ενός μοντέλου τιμών έντασης το οποίο μαζί με τη χάραξη ισόσειστων καμπυλών απαρτίζει τους χάρτες μακροσεισμικής έντασης.

Σεισμικά γεγονότα που διερευνήθηκαν

Κατά τη διάρκεια της διερεύνησης της ορθότητας της μεθοδολογίας, χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από δύο σεισμικά γεγονότα που συνέβησαν στον Ελλαδικό χώρο το 2014 και έχουν τελείως διαφορετικά χαρακτηριστικά. Τα δύο σεισμικά γεγονότα είναι ο σεισμός της Κεφαλονιάς, μεγέθους $ML = 5.8$ και ο οποίος συνέβη τον Ιανουάριο του 2014 και ο διπλός σεισμός του Ευβοϊκού, μεγέθους $ML = 5.2$ ο οποίος συνέβη τον Νοέμβριο του 2014.

Ο σεισμός της Κεφαλονιάς, είχε μεγάλες συνέπειες στο φυσικό και οικιστικό περιβάλλον, πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το γεγονός ότι το επίκεντρό του εν λόγω σεισμού βρίσκεται αρκετά μακριά από την Αθήνα, και σε περίοδο μη τουριστική άρα χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερα μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα, τον αναδεικνύει ως μία καλή περίπτωση διερεύνησης της μεθοδολογίας σε απομακρυσμένα σεισμικά συμβάντα. Εν συνεχεία ο σεισμός του Ευβοϊκού έχει τελείως αντίθετα σεισμικά χαρακτηριστικά. Αρχικά συνέβη βραδινή ώρα, κοντά στη Χαλκίδα αλλά έγινε αισθητός στο ΠΣ Αθηνών – Πειραιώς. Τέλος τα μακροσεισμικά αποτελέσματα του σεισμού είναι σχετικά αμελητέα καθώς ελάχιστες ήταν οι ζημιές σε κτίρια οι οποίες χωροθετούνται στην περιοχή της Χαλκίδας. Έτσι ο σεισμός αυτός κρίνεται ιδανικός για

τη διερεύνηση της καταλληλότητας της μεθοδολογίας σε σεισμικά γεγονότα χωρίς ιδιαίτερες συνέπειες και που το επίκεντρο των οποίων βρίσκονται κοντά σε μεγάλα αστικά κέντρα.

Δεδομένα

Για τις ανάγκες της διατριβής αγοράστηκαν δύο σετ δεδομένων twitter από δύο διαφορετικούς παρόχους. Συγκεκριμένα το σετ δεδομένων της Κεφαλονιάς αγοράστηκε από τον πάροχο Gnip και αποτελείται από 167.989 tweets που δημοσιεύθηκαν από τις 26-01-2018 και ώρα GMT 00:00:01 έως τις 17-2-2018 και ώρα 23:59:59. Τα tweets αυτά εμπεριέχουν τουλάχιστον μία από τις λέξεις: σεισμός, ρίχτερ, Κεφαλονιά, (στα ελληνικά, στα αγγλικά και στα λατινοποιημένα ελληνικά). Τέλος περίπου του 1% του συνόλου (1721), εμπεριέχει tweets με γεωγραφικές συντεταγμένες θέσης δημοσίευσης.

Το σετ δεδομένων του Ευβοϊκού αγοράστηκε από τον πάροχο discover text και αποτελείται από 88,128 tweets τα οποία δημοσιεύθηκαν από τις 17-11-2014 και ώρα GMT 00:00:01 ως τις 20-11-2014 και ώρα 23:59:59. Τα εν λόγω tweets εμπεριέχουν τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες λέξεις στα κείμενά τους: Ευβοϊκός, Χαλκίδα, σεισμός, ρίχτερ αισθητός, ζημιές στα Αγγλικά, τα ελληνικά και τα λατινοποιημένα ελληνικά. Το εν λόγω σετ δεδομένων δεν περιλαμβάνει τις γεωγραφικές συντεταγμένες θέσης δημοσίευσης (geo-located tweets).

Ανάλυση και στατιστικά δεδομένα

Κεφαλονιά

Σε σχέση με το σεισμό της Κεφαλονιάς, αρχικά πραγματοποιήθηκε ανά-

λυση των tweets που εμπεριείχαν γεωγραφικές συντεταγμένες θέσης δημοσίευσης. Ο συνολικός αριθμός αυτών των tweets ανέρχεται σε 1721, τα 245 των οποίων χωροθετούνται στον Ελλαδικό χώρο, ενώ 28 από αυτά εμπεριείχαν μακροσεισμικές παρατηρήσεις. Ο αριθμός αυτός των μακροσεισμικών παρατηρήσεων δε κρίθηκε ικανοποιητικός για την εξαγωγή κάποιου γόνιμου συμπεράσματος αφενός, διότι οι 28 αυτές παρατηρήσεις δεν ήταν παρατηρήσεις ειδικών και ως εκ τούτου δεν εμπεριείχαν το σύνολο της κατάστασης της περιοχής στην οποία βρίσκονται, και αφετέρου η χωρική τους κατανομή δεν ήταν ικανοποιητική ούτως ώστε να εφαρμοστεί με επιτυχία κάποια τεχνική χωρικής παρεμβολής τιμών.

Σε συνέχεια της ανάλυσης, κατά τη διάρκεια της δοκιμής της μεθοδολογίας στα δύο σεισμικά γεγονότα, αναγνώστηκαν 17678 tweets στην ελληνική γλώσσα και τα οποία δημοσιεύθηκαν εντός 48 ωρών από το σεισμικό συμβάν της Κεφαλονιάς και το σύνολο σχεδόν των tweets του σεισμικού γεγονότος του Ευβοϊκού. Από αυτά, εν τέλει διακρίθηκαν 578 και 1040 μακροσεισμικές παρατηρήσεις αντίστοιχα οι οποίες εμπεριέχουν και γεωγραφική αναφορά εντός του κειμένου των tweets. Κατά τη διάρκεια της ανάλυσης και κυρίως σε ό,τι αφορά την ανάλυση του σεισμικού γεγονότος του Ευβοϊκού η διάκριση πραγματοποιήθηκε και με τη χρήση διαφόρων λεκτικών ερωτημάτων (text queries) με τα οποία ήταν δυνατή η επιλογή πολλών σχετικών tweet ταυτόχρονα. Εν συνέχεια, τα tweets αυτά ταξινομήθηκαν σε τιμές της μακροσεισμικής κλίμακας EMS 98. Η βαθμονόμηση, σε ότι αφορά το σεισμό της Κεφαλονιάς πραγματοποιήθηκε διαβάζοντας όλα τα tweets 1-1, καθώς ήταν ο μοναδικός τρόπος για να αιτιολογηθεί κάθε ταξινόμηση σε σχέση με την επίσημη περιγραφή της κλίμακας

EMS 98. Έπειτα από την ταξινόμηση αυτή, ανιχνεύθηκαν διάφορα λεκτικά πρότυπα ταξινόμησης τα οποία και περιγράφονται στον πίνακα 1. Τα λεκτικά αυτά πρότυπα εφαρμόστηκαν αυτόματα στο σεισμό του Ευβοϊκού ούτως ώστε να διαπιστωθεί η ευστάθειά τους. Κατά τη διάρκεια της ταξινόμησης, εκτός από το κείμενο λήφθηκαν υπόψη και διάφοροι υπερσύνδεσμοι που οδηγούσαν σε φωτογραφικό υλικό και τα οποία βοήθησαν ιδιαίτερα τη διαδικασία αυτή. Επόμενο βήμα της μεθοδολογίας αποτέλεσε η προσθήκη των γεωγραφικών συντεταγμένων των γεωγραφικών αναφορών που εμπεριέχονταν στα κείμενα των tweet με τον τρόπο που περιγράφεται στην ενότητα περιγραφής της μεθοδολογίας. Εν συνέχεια, τα δεδομένα αυτά εισήχθησαν ως σημειακό θεματικό επίπεδο σε σύστημα γεωγραφικών πληροφοριών όπου και πραγματοποιήθηκε η τεχνική της τυχοποίησης της χωρικής κατανομής των σημείων εντός πάντα το πολυγώνου που ορίζει τα όρια των γεωγραφικών αναφορών των tweets. Η τεχνική αυτή πραγματοποιήθηκε ούτως ώστε να γίνει με όσο το δυνατόν πιο ορθό τρόπο η χαρτογραφική αναπαράσταση της πληροφορίας. Είναι βέβαιο ότι οδηγεί σε πιο ορθά συμπεράσματα, γενικευμένα συνήθως σε επίπεδα οικισμού ή δήμου κάτι όμως που μάλλον ενισχύει την ορθότητα της μεθόδου καθώς οι γενικές κατευθύνσεις όπως αυτές διατυπώνονται στην επίσημη περιγραφή της μακροσεισμικής κλίμακας EMS 98 αναφέρουν ξεκάθαρα πως ο στόχος είναι η αποτύπωση της έντασης σε αυτή την κλίμακα. Πραγματοποιήθηκαν ακόμη διάφορες λειτουργίες όπως η αυτόματη καταμέτρηση μακροσεισμικών παρατηρήσεων ανά γεωγραφική περιοχή, και η δημιουργία σημειακών θεματικών επιπέδων ανά χρονική περίοδο δημοσίευσης των παρατηρήσεων (6, 12, 24 και 48 ωρών).

Τέλος για κάθε χρονική περίοδο και για κάθε σεισμικό γεγονός πραγματοποιήθηκε η χωρική παρεμβολή τιμών κτρίγιν η οποία εμφανίζεται στη βιβλιογραφία ως η καταλληλότερη μέθοδος για τον υπολογισμό τιμών που

σχετίζονται με φυσικά φαινόμενα (βιβλιογραφικές αναφορές).

Σε ό,τι αφορά το σεισμικό γεγονός της Κεφαλονιάς, αποτυπώνεται ένα εύρος τιμών από I ως VIII. Οι υψηλότερες τιμές έντασης παρατηρούνται

στο νησί της Κεφαλονιάς, στο βόρειο τμήμα της Ζακύνθου και στο νότιο τμήμα της Λευκάδας. Η ηπειρωτική Ελλάδα που βρίσκεται Όλες οι υπόλοιπες περιοχές λαμβάνουν τιμές κοντά στο III με εξαίρεση το χάρτη

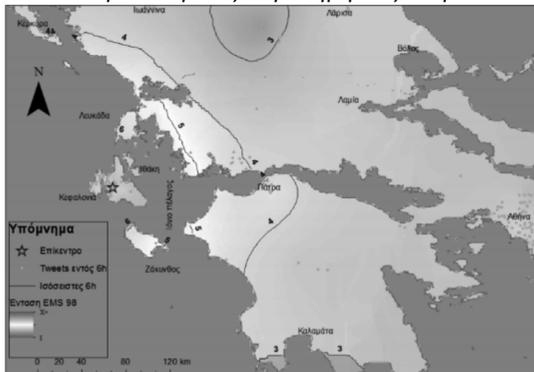
Αποτελέσματα

Πίνακας I: Πρότυπα λέξεων - ταξινόμησης

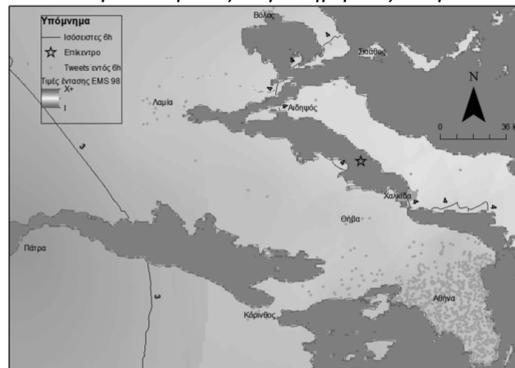
Λέξη	Τιμή	Λέξη	Τιμή
Ανασάτωση	VI	Ρήγματα δρόμους	VII - VIII
Ισχυρός, δυνατός, μεγάλος	V	Εκκενώθηκε, εκκένωση	V
Μικρές ζημιές	VI	Σπασμένες τζαμαρίες	VI
Ζημιές, Μεγάλες ζημιές	VII	Κατολισθήσεις βράχων	VI
Συναγερμός, κατάσταση έκτακτης ανάγκης	VII	Αγωνία	VI
Άστεγοι	VII	Φόβος, τρόμος, πανικός	VII
Κατεστραμμένη, καταστροφή	VII	Ιδιαίτερα αισθητός	IV
Αισθητός	III		

Χάρτες μακροσεισμικής έντασης σεισμού Κεφαλονιάς (αριστερά), σεισμού Ευβοϊκού (δεξιά)

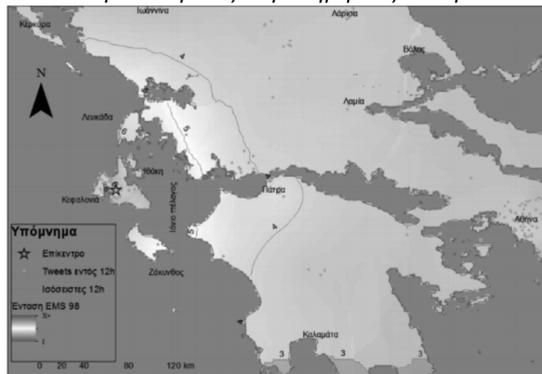
Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 6 ωρών

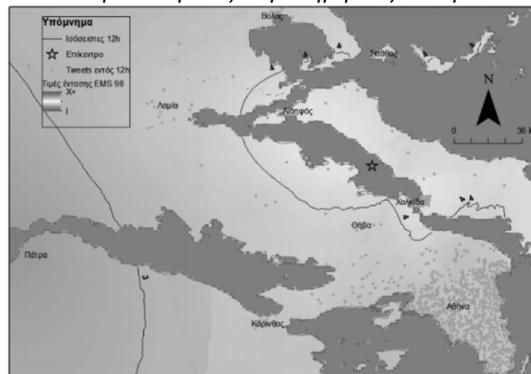
Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 6 ωρών

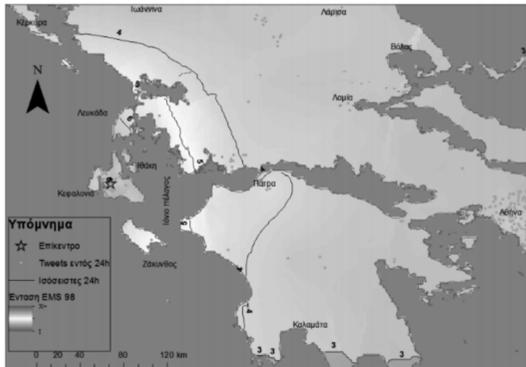
Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 12 ωρών

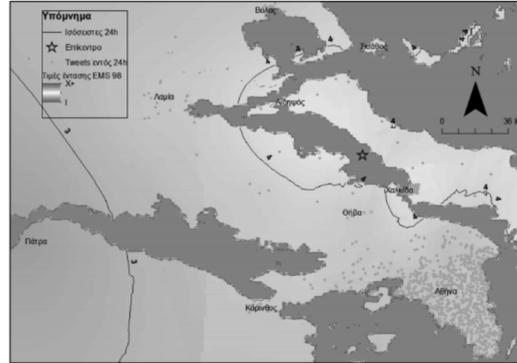
Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 12 ωρών

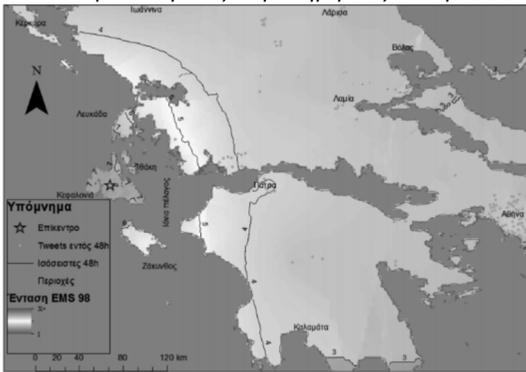
Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 24 ωρών

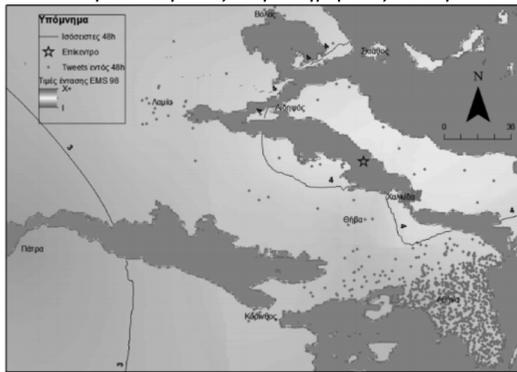
Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 24 ωρών

Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 48 ωρών

Μακροσεισμικές παρατηρήσεις 48 ωρών

των 6 ωρών που αποτυπώνει στην περιοχή της Θεσσαλίας τιμές έντασης II. Έπειτα από σχετική διερεύνηση η χωρική αυτή ανομοιογένεια παρατηρήθηκε λόγω έλλειψης αρκετού πλήθους δεδομένων στη συγκεκριμένη αυτή περιοχή. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η χωρική κατανομή της έντασης σχηματίζει τις οροσειρές της Πίνδου γεγονός που αποτελεί εμπειρική απόδειξη για την ορθότητα της κατανομής. Σε ό,τι αφορά το χάρτη του Ευβοϊκού, το εύρος τιμών έντασης που αποτυπώνεται κυμαίνεται μεταξύ I και V. Οι υψηλότερες τιμές έντασης παρατηρούνται στην κεντρική και βόρεια Εύβοια με την Βοιωτία και την Αττική να συγκεντρώνουν τιμές III – IV ενώ η υπόλοιπη Ελλάδα εμφανίζει τιμές από I ως II.

Έπειτα από σύγκριση των αποτελεσμάτων με χάρτες που έχουν δημοσιευθεί από διεθνή ινστιτούτα όπως το usgs και το emsc και που έχουν δημιουργηθεί με τις παραδοσιακές μεθό-

δους, παρατηρείται αρκετά καλή ταύτιση, γεγονός που αναδεικνύει την μεθοδολογία ως μία καλή εναλλακτική πρόταση για την ανάπτυξη χαρτών μακροσεισμικής έντασης. Τέλος, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός πως με την πάροδο του χρόνου τα δεδομένα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αναμένεται να είναι ακόμη περισσότερα, μεθοδολογίες αξιοποίησης των παραγόμενων από αυτά δεδομένων αναμένεται να έχουν ραγδαία ανάπτυξη στο μέλλον, αντικαθιστώντας εν τέλει ακόμη και τις παραδοσιακότερες μεθόδους συλλογής δεδομένων.

Βιβλιογραφία

Arapostathis S. G., Parcharidis I., Stefanakis E., Drakatos G., Kalogeras I. (2016) A method for developing seismic intensity maps from twitter data . Journal of Civil Engineering and Architecture. DOI:10.17265/1934-7359/2016.07.013

Goodchild M. (2007) Citizens as sensors *GeoJournal* 69 (4), 211-221, 2007
Αραποστάθης Σ. (2016) Το μέσο κοινωνικής δικτύωσης Twitter ως πηγή εθελοντικής γεωγραφικής πληροφορίας για την εξαγωγή μακροσεισμικών παρατηρήσεων και την ανάπτυξη χαρτών μακροσεισμικής έντασης. Διδακτορική διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, τμήμα Γεωγραφίας.

Ο ΦΟΒΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΑΙ Η ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟ: Η ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΑΙΝΙΕΣ ΤΡΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΘΡΙΛΕΡ

Φοίβος Καλλίτσης¹

Η διατριβή διερευνά το ζήτημα του δίπολου φόβος/ασφάλεια και τις συνέπειες στον αστικό χώρο σε επίπεδο σχεδιασμού και αντίληψης αυτού. Η μελέτη γίνεται μέσα από το τρίπτυχο φόβος-πόλη-κινηματογράφος αναζητώντας τα κοινά σημεία μεταξύ δομημένου περιβάλλοντος, κοινωνικών πρακτικών και αναπαραστάσεων. Μία πλούσια βιβλιογραφία έχει εξετάσει τους παραπάνω όρους σε διαφορετικά ζεύγη: κινηματογράφος – φόβος (Aldana Reyes 2016; Carroll 2004; Cherry 2009; Penner et al. 2012), φόβος-πόλη (Bannister και Fyfe 2001; Comaroff και Ong 2013; Ellin 1997; England και Simon 2010) και πόλη-κινηματογράφος (Barber 2002; Clarke 1997; Krause and Petro 2003; Shiel και Fitzmaurice 2001). Η εργασία επικεντρώνεται στη μελέτη της αστικής αναγέννησης ως απάντηση στο αίτημα για ασφάλεια και αντιμετώπιση του φόβου, χρησιμοποιώντας μεθοδολογικά εργαλεία της μελέτης σημείων τομής κινηματογράφου και πόλης και την προσέγγιση του κινηματογράφου ως 'βιωμένου χώρου' (Pallasmaa 2007), και αντλώντας υλικό από ταινίες τρόμου και θρίλερ -κατεξοχήν είδη που σχετίζονται με τον φόβο- και το πλαίσιο παραγωγής τους. Η διατριβή αναφέρεται στον τρόπο που η θεωρία για την πόλη και την αρχιτεκτονική προσεγγίζει τον κινηματογράφο και τον τρόπο που οι κινηματογραφικές σπουδές έχουν αναλύσει την πόλη και χρησιμοποιεί το κινηματογραφικό είδος του τρόμου, με στόχο να καταγράψει τους φόβους της εποχής και τον τρόπο αποτύπωσής τους στο χώρο. Η εργασία αποπειράται να αποκωδικοποιήσει τους μηχανισμούς της εκούσιας ή ακούσιας αλληγορίας των ταινιών καθώς και του τρόπου που ο λόγος περί φόβου για την πόλη αναπαράγεται και ανατροφοδοτείται από τον κινηματογράφο.

Σε μία εποχή που ο φόβος, η ανησυχία και η έννοια της κρίσης κυριαρχούν, η αρχιτεκτονική και ο πολεοδομικός σχεδιασμός καλούνται να δώσουν απαντήσεις σε θέματα ασφαλείας και να αποτρέψουν το έγκλημα και την εξάπλωση του τρόμου μέσω διαφορετικών θεωριών και πρακτικών (Armitage και Monchuk 2011; Brooke 2013; Teedon et al. 2010). Ο φόβος, ως συναίσθημα, δεν είναι μόνο αποτέλεσμα βιολογικών και νευρολογικών λειτουργιών, αλλά και πολιτιστικό κτήμα (Solomon 2007), και, παρά τις διαφορετικές εκφάνσεις του, διατηρεί κάποια κοινά χαρακτηριστικά (Ekman και Friesen 2003): ο φόβος προϋποθέτει την επίγνωση του κινδύνου από το υποκείμενο, ή την αίσθηση μίας πιθανής απειλής, ανεξάρτητα με το αν υπάρχει στην πραγματικότητα (Lysaght 2007). Το ζήτημα της ασφάλειας λοιπόν δεν έχει να κάνει μόνο με τους κινδύνους που υπάρχουν, αλλά και με την αίσθηση του κινδύνου, η οποία επηρεάζει τον τρόπο που βιώνεται ο αστικός χώρος. Ο όρος «αίσθηση του κινδύνου», περιγράφει μία σειρά πολύπλοκων σχέσεων, οι οποίες δύσκολα μπορούν να αναπαρασταθούν σε χάρτες, διαγράμματα ή πίνακες στατιστικών, και η οποία αλλοιώνει το όραμα του χωρικού σχεδιασμού, σε

1. Δρ. Αρχιτέκτων, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, 2018. Επιβλέπουσα Ντ. Βαίου, μέλη Σ. Ξενόπουλος, Μ. Παραδίση

αρχιτεκτονικό ή πολεοδομικό επίπεδο (Sassen, 1991). Ακόμη πιο δύσκολο να αποτυπωθεί είναι ο ρόλος που παίζουν τα διαφορετικά μέσα (τηλεόραση, τύπος, κινηματογράφος, κτλ.) στη διαμόρφωση της εικόνας για την πόλη.

Η διαρκής προβολή του φόβου συνδέεται με την υπόσχεση για τον εξοστρακισμό του από τον πολιτικό λόγο, η οποία καταλήγει να γίνεται απαίτηση των πολιτών. Υπό αυτή τη συνθήκη, όμως, δημιουργείται μία ψευδής υπόσχεση καθώς ο φόβος αλλάζει διαρκώς μορφή, αιτία και αντικείμενο, σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να μη μπορεί να εξαλειφθεί (Riemann 1994). Ειδικά σε συλλογικό επίπεδο, θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο φόβος κάνει μία σειρά κύκλων, επανέρχεται με διαφορετικές μορφές και επηρεάζει διαφορετικές ομάδες κάθε φορά. Σε αυτό το πλαίσιο υπάρχουν θέσεις που αναζητούν τη δημιουργικότητα την οποία μπορεί να κρύβουν απεχθή θέματα, καθώς διασπών τη νωχελικότητα στην οποία οδηγεί η «ανάδουνη ομορφιά» (Eco 2007: 149), μία προσέγγιση που ενστερνίζονται σε θεωρητικό επίπεδο πολλοί αρχιτέκτονες (Coop Himmelblau 1998; Tschumi 1996; Vidler 1992). Σε πρακτικό επίπεδο, όμως, η αρχιτεκτονική και ο πολεοδομικός σχεδιασμός καλούνται να ανταποκριθούν σε συγκεκριμένα κτιριολογικά προγράμματα και απαιτήσεις, αδυνατώντας να αντιταχθούν στην πολιτική βούληση (Aureli 2008), η οποία πολλές φορές προτείνει πολιτικές μηδενικής ανοχής προς το διαφορετικό (De Souza 2010; Graham 2010; Sorkin 2008). Ακόμη και αν η υλική έκφραση αυτής της λογικής μπορεί να αποτρέψει ως ένα σημείο το έγκλημα, η ανέγερση τειχών και η προσθετική αντιμετώπιση του φόβου δεν συνδέεται με τη μείωση του αισθήματος του φόβου (Sohn 2016). Επηρεάζουν όμως την εικόνα της πόλης, τον τρόπο που βιώνεται ο χώρος και τις συνθήκες κάτω

από τις οποίες συγχρωτίζονται οι κάτοικοι της.

Οι πρώτες αντιδράσεις στο αίτημα για ασφάλεια ήταν η απόσταση από την πόλη με δημιουργία αποκλειστικών θυλάκων ασφαλείας: αστική διάχυση, προάστια και στην πιο ακραία μορφή τους οι περιφραγμένες κοινότητες (Low 2004; Mitchell 2003), μέσα από τις ιδέες του αμυνόμενου χώρου (defensible space) (Newman 1972). Η βασική αρχή του «αμυνόμενου χώρου» στηρίζεται σε ένα δίκτυο ιδιωτικών χώρων, από τους οποίους οι κάτοικοι έχουν το «βλέμμα τους στο δρόμο» και ο σχεδιασμός πρέπει να επιτρέπει αυτή την πρακτική επιτήρησης του δημόσιου χώρου. Σε αυτό το πλαίσιο «του γείτονα που προστατεύει» εγείρεται το ζήτημα της συνοχής της γειτονιάς, του κατάλληλου γείτονα και του αποκλεισμού οποιουδήποτε υποκειμένου γίνεται αντιληπτό ως επικίνδυνο. Όταν στα τέλη του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται μία έντονη τάση επιστροφής στην πόλη, η ίδια λογική θα αρχίσει να εφαρμόζεται στα κέντρα των πόλεων, μέσα από εξευγενιστικές παρεμβάσεις (Smith 1996). Καθώς ο εξευγενισμός γίνεται συνώνυμο του πιο σκληρού προσώπου του καπιταλισμού, οι στρατηγικές αυτές επενδύονται με διαφορετικούς όρους: αστική ανανέωση ή αστική αναγέννηση. Η αιτιολόγηση αυτών των στρατηγικών χρησιμοποιεί όρους της προοδευτικής αριστεράς όπως κοινότητες μικτών εισοδημάτων, βελτίωση υποδομών και βιωσιμότητας, «επενδύει την ταξική εκκαθάριση του αστικού τοπίου με περιβαλλοντικά επιχειρήματα» (Smith 2011), και αποκρύπτει ότι τα κατώτερα οικονομικά στρώματα δε θα επωφεληθούν τελικά από αυτές τις παρεμβάσεις.

Η διατριβή με βάση έξι ταινίες τρόμου διαφορετικών εθνικών παραγωγών (Ελλάδα, ΗΠΑ, Ισπανία, Μεξικό, ΗΒ) μελετά το ζήτημα του φόβου και της πόλης, σε ένα «παράλ-

ληλο μοντάζ» με τη δαιμονοποίηση περιοχών και κατοίκων από τα ΜΜΕ και τον πολιτικό λόγο, προκειμένου να αιτιολογηθούν πρακτικές αστικής αναγέννησης. Η ανάλυση έγινε με βάση τα θεωρητικά σχήματα των Hunt (2002) και Rowley (2015), σε αφηγηματικό και δομικό επίπεδο. Κάθε μία από τις ταινίες αναλύθηκε με βάση τα χαρακτηριστικά της παραγωγής της (θέμα, συντελεστές, κινηματογραφικό τοπίο, προώθηση), τους χαρακτήρες της ως στερεοτυπική ή αναλυτική αντανάκλαση της κοινωνικής δράσης του τόπου όπου διαδραματίζεται και τέλος, του χώρου δράσης. Για κάθε ταινία δημιουργούνται διαγράμματα και χάρτες που αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο κάθε μία από τις ταινίες προσεγγίζει το ζήτημα της πόλης σε διαφορετική κλίμακα και δημιουργεί ένα νέο νοητικό χάρτη της περιοχής όπου διαδραματίζεται, αντλώντας υλικό από τον αστικό χώρο αλλά και τις αφηγήσεις για την πόλη σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο. Ο χώρος δράσης αναλύεται μέσα από τα όσα συμβαίνουν στην πραγματική πόλη στην οποία αναφέρεται η ταινία και πώς αυτά τα στοιχεία εισχωρούν στην κινηματογραφική εκδοχή της πόλης, καθώς και πώς κινηματογραφείται ο αστικός χώρος έτσι ώστε να επιτευχθεί η αίσθηση της απειλής και να ενταθεί η αγωνία του θεατή. Οι κινηματογραφικές αναπαραστάσεις εντάσσονται εκ νέου στη διακειμενική μνήμη για την πόλη, ως τόπος και ως έννοια, επαναλαμβάνοντας, ανατρέποντας ή δημιουργώντας στερεότυπα για τις γειτονίες και τους κατοίκους της, διαμορφώνοντας εκ νέου τους εννοιολογικούς τόπους Αθήνα, Νέα Υόρκη, Βαρκελώνη, Πόλη του Μεξικού, Σικάγο και Λονδίνο.

Η διατριβή διακρίνει, μέσα από τις έξι αυτές ταινίες, δύο προσεγγίσεις: η πρώτη εντοπίζει αστικά χαρακτηριστικά που απομονώνουν τους χαρακτήρες χρησιμοποιώντας το παραδο-

σιακό της απομόνωσης, όπου ένα άτομο ή μία μικρή ομάδα είναι αντιμετώπιση με μία απειλή ανήμπορη να ζητήσει βοήθεια. Η δεύτερη κινείται μέσα στους χώρους της πόλης εντοπίζοντας το πώς ο φόβος λειτουργεί σε σχέση με την έννοια της «κακόφημης περιοχής», των δαιμονοποιημένων κατοίκων και τις επιπτώσεις της συνάντησης με το «άλλο» και τη σημασία που έχουν τα κοινωνικά δίκτυα και τα χωρικά όρια για την επιβίωση μέσα στην πόλη. Μέσα από αυτές τις δύο προσεγγίσεις, οι έξι κινηματογραφικές διαδρομές στην πόλη αναδεικνύουν τις διαφορετικές κλίμακες του ζητήματος του φόβου, τη σημασία των κοινωνικών δικτύων, την έννοια του βιωμένου χώρου, τις επιπτώσεις της συνύπαρξης διαφορετικών ταυτοτήτων και της διαρκούς διαπραγμάτευσης των ορίων ιδιωτικού και δημόσιου στη σύγχρονη πόλη.

Το πρώτο μέρος ξεκινάει με την ελληνική ταινία *Ιστορία 52* (2008) του Αλέξη Αλεξίου και παρακολουθεί μέσα από την εμμονική τάση για απομόνωση του πρωταγωνιστή, τις εξευγενιστικές τάσεις στο Μεταξουργείο και τον Κεραμεικό. Η ταινία αναδεικνύει το ελληνικό αστικό διαμέρισμα ως ένα καταφύγιο από την επικίνδυνη πόλη, με τον πρωταγωνιστή να αποφεύγει το δημόσιο χώρο, αντανakλώντας τον τρόπο με τον οποίο ανώτερα οικονομικά στρώματα που μετακομίζουν σε υπό εξευγενισμό περιοχές, λόγω μόδας ή επένδυσης, αναγκάζονται να έρθουν αντιμέτωπα με πολυπολιτισμικές γειτονίες, όπου οι γείτονες δεν είναι πάντα αυτό που θα επιθυμούσαν. Για τον πρωταγωνιστή όμως, παρά τη διαρκή προσπάθεια να οχυρωθεί στο σχολαστικά σχεδιασμένο διαμέρισμά του, κατασκευαστικές αστοχίες και η παρουσία της κοπέλας του τού υπενθυμίζουν την ύπαρξη ενός επικίνδυνου «άλλου» που διαρκώς θέλει να εισβάλει. Το διαμέρισμα ως ανεπαρκές καταφύγιο

παρουσιάζεται και στο *Dark Water* (2005) του Walter Salles, που αποτελεί διασκευή της ομώνυμης ιαπωνικής ταινίας, μεταφέροντας τη δράση στο Roosevelt Island της Νέας Υόρκης. Αν στην *Ιστορία 52* η ζωή στην πόλη φαίνεται ως απειλή, για την πρωταγωνίστρια, η αναγκαστική της απομάκρυνση από το Μανχάταν λόγω οικονομικών δυσκολιών, πυροδοτεί αυτομάτως μία σχέση τρόμου με την περιοχή στην οποία μετακομίζει, παρόλο που πρόκειται για ένα πετυχημένο παράδειγμα σχεδιασμού, μία στάση του μετρό μακριά από το Μανχάταν. Αντίστοιχα μια διαρροή στο διαμέρισμα καταρρίπτει την αίσθηση ασφάλειας και πυροδοτεί πολύ περισσότερους φόβους από το φάντασμα που στοιχειώνει το κτίριο. Το Roosevelt Island παρουσιάζεται στην ταινία ως η μη-πόλη και ένας τρομακτικός τόπος με ιδιόρρυθμους κατοίκους και μετανάστες, με αποτέλεσμα στην πρώτη ταινία που διαδραματίζεται στη νήσο να αποσιωπείται μία πλούσια ιστορία επιτυχημένων σχεδιαστικών επιλογών με κοινωνικό πρόσημο, υποστηρίζοντας εμμέσως διάφορες εξευγενιστικές τάσεις που κυριαρχούν και είχαν ήδη αρχίσει να προκαλούν αλλαγές στην κοινωνική σύνθεση της νήσου.

Στη συνέχεια η κλίμακα του χώρου διευρύνεται εκτός του διαμερίσματος καθώς μία πολυμελής ομάδα βρίσκεται υπό καραντίνα, αποκλεισμένη σε μία πολυκατοικία στη Βαρκελώνη όπου έχει εντοπιστεί η πηγή μίας μόλυνσης που μετατρέπει τους ανθρώπους σε επιθετικά ζόμπι. Το ισπανικό *[REC]* (2007) των Jaume Balagueró και Paco Plaza παρουσιάζει από μία αρκετά συντηρητική σκοπιά την αστική πολυκατοικία ως μία συμπίκνωση του αστικού χώρου, όπου μετανάστες διαφορετικής καταγωγής, συνυπάρχουν με ντόπιους και η καχυποψία ανάμεσά τους εντείνεται λόγω της μολυσματικής φύσης της απειλής των ζόμπι. Αντίθετα με τις προηγού-

μενες ταινίες όπου ο ιδιωτικός χώρος του διαμερίσματος αρχικά φαίνεται να είναι καταφύγιο, στο ισπανικό θρίλερ η απειλή ξεκινάει από τον ιδιωτικό και η σωτηρία είναι στο δημόσιο, στο οποίο όμως οι πιθανώς μολυσμένοι χαρακτήρες αποκλείονται. Το πρώτο μέρος κλείνει με τη διεύρυνση της απομόνωσης σε επίπεδο μίας ολόκληρης πόλης, στο *La Zona* (2007) του Rodrigo Plá. Η εισβολή τριών ληστών σε μία περιφραγμένη κοινότητα έξω από την Πόλη του Μεξικού, σηματοδοτεί την αναποτελεσματικότητα της περιφράξης της πόλης και πυροδοτεί μία σειρά συγκρούσεων λόγω της καχυποψίας. Ο νεαρός κλέφτης που παγιδεύεται εντός της περιφράξης προσπαθεί να προστατευτεί από τους οργανισμένους κατοίκους, ενώ παράλληλα το αίσθημα του φόβου εντείνεται για τους κατοίκους οι οποίοι αισθάνονται την αμεσότητα της απειλής.

Οι δύο ταινίες που αναλύονται στο δεύτερο μέρος παρουσιάζουν δύο περιοχές υπό εξευγενισμό, των οποίων ο δημόσιος χώρος και οι κάτοικοί τους έχουν δαιμονοποιηθεί. Το *Candyman* (1992) του Bernard Rose, διαδραματίζεται στο Σικάγο και έχει στο επίκεντρό του, μία μακρόχρονη σύγκρουση στο βόρειο τμήμα της πόλης, ανάμεσα στην Gold Coast των ανώτερων οικονομικών στρωμάτων και τη γειτονική περιοχή κοινωνικής κατοικίας του Cabrini Green. Σε μία εποχή όπου το φυλετικό ζήτημα στις ΗΠΑ κυριαρχεί και το Cabrini Green είναι συνώνυμο με το θάνατο για τους κατοίκους του Σικάγο, ο Rose παρουσιάζει μία ιστορία ενός εκδικητικού φαντάσματος ενός μαύρου Δανδή και μίας φοιτήτριας που ερευνά το μύθο του Candyman, υπογραμμίζοντας τα όρια μέσα στην πόλη και τις συνέπειες για όποιον τα διασχίζει. Αντίστοιχα θέματα τάξης και φυλής θέτει και το *Attack the Block* (2011) του Joe Cornish, στο υπό εξευγενισμό νότιο Λονδίνο. Η επίθεση εξωγήινων στην περιοχή αναγκάζει

τους κατοίκους να βγουν από τα διαμερίσματά τους και να συνεργαστούν προκειμένου να αντιμετωπίσουν την κοινή απειλή. Δυστυχώς όμως στην πραγματικότητα τα σχέδια για την αναγέννηση της περιοχής έχουν το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα, οδηγώντας στη διάσπαση της κοινότητας, την απομάκρυνση των κατώτερων οικονομικά τάξεων και τις συγκρούσεις μεταξύ νέων και παλαιότερων κατοίκων.

Η σύγκριση των ταινιών, ανά μέρος αλλά και στο σύνολό τους στο τέλος της διατριβής, αναδεικνύει το πώς η αίσθηση φόβου ασφάλειας μεταβάλλεται από χαρακτήρα σε χαρακτηριστήρα, ανάλογα με την τάξη, τη φυλή ή το φύλο του. Παράλληλα οι ζώνες ασφαλείας σταδιακά αποδεικνύονται ανεπαρκείς τονίζοντας την αποτυχία κάθε απόπειρας εξάλειψης του φόβου. Οι ταινίες θέτουν υπό αμφισβήτηση τον κυρίαρχο λόγο που θέλει την ασφάλεια στο «εδώ μέσα» και τον κίνδυνο στο «εκεί έξω» και τονίζουν ότι τα στερεότυπα υπάρχουν για να καταρρίπτονται. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία που παρουσιάζονται είναι η ευθύνη που φέρουν οι προνομιούχοι για τη διάρρηξη των ορίων, καθώς το σημείο διάρρηξης δεν προκύπτει πάντα από τη φαινομενική απειλή. Στο πρώτο μέρος η άγνοια του τι συμβαίνει στην άλλη πλευρά και η αδυναμία συνεννόησης και συνεργασίας κάνει αδύνατη την εύρεση λύσης ή σωτηρίας. Στο δεύτερο μέρος όπου οι συγκρούσεις οδηγούν στη σταδιακή κατάλυση των στερεοτύπων, οι ήρωες και οι ηρωίδες αλλάζουν στάση ζωής, συνεργάζονται μεταξύ τους και βλέπουν πέρα από τα όρια. Έτσι οι κάτοικοι των περιοχών κοινωνικής κατωκίας καταφέρνουν να νικήσουν τους εξωγήινους εισβολείς και το δολοφόνο φάντασμα όταν αποφασίζουν να βγουν από τα διαμερίσματά τους και να εκκαθαρίσουν τον κοινόχρηστο χώρο. Τελικά δεν αποδέχονται την επι-

κρατούσα διάβρωση του χώρου τους και διεκδικούν το δημόσιο χώρο, χωρίς να περιμένουν από την πολιτεία να δράσει. Ακόμη και αν οι αναγνώσεις των ταινιών δίνουν εναύσματα για να αναλογιστεί την αποσπασματικότητα με την οποία βιώνεται ο αστικός χώρος, τα θρίλερ έχουν συμβάλει στο λόγο περί φόβου και ανασφάλειας. Επιπροσθέτως παραμένει βέβαια το ερώτημα τι συμβαίνει στη συνέχεια, καθώς ακόμη και όταν καταγράφεται μία νίκη επί του «κακού» αυτό συνδέεται με την καταστροφή τμήματος της περιοχής. Θα μπορούσαν οι σχεδιαστικές προτάσεις στους κατοίκους να επιστρέψουν στην περιοχή τους ή απλώς έχουν δημιουργηθεί οι κατάλληλες προϋποθέσεις για να σβηστεί η παρουσία των κατώτερων στρωμάτων;

Βιβλιογραφία

- Aldana Reyes, Xavier (2016), *Horror Film and Affect : Towards a Corporeal Model of Viewership*, Routledge Advances in Film Studies, New York: Routledge.
- Armitage, R. και Monchuk, L. (2011) 'Sustaining the crime reduction impact of designing out crime: Re-evaluating the Secured by Design scheme 10 years on', *Security Journal*, 24:4, 320-43.
- Aureli, Pier Vitorio (2008), *The Project of Autonomy: Politics and Architecture Within and Against Capitalism* New York: Princeton Architectural Press.
- Bannister, Jon και Fyfe, Nick (2001) 'Introduction: Fear and the City', *Urban Studies*, 5:6, 807-13.
- Barber, Stephen (2002), *Projected Cities: Cinema and Urban Space*, Locations, London: Reaktion Books.
- Brooke, Michael (2013) 'Secured by Design – the story so far', *Safer Communities*, 12:4, 154-62.
- Carroll, Noël (2004), Afterword: Psychoanalysis and the Horror Film. in Schneider S. J. (ed), *Horror Film and Psychoanalysis*, New York: Cambridge University Press, pp.
- Cherry, Brigid (2009), *Horror*, Routledge Film Guidebooks, Oxon: Routledge.
- Clarke, David B. (1997), *The Cinematic city*, London: Routledge.
- Comaroff, Joshua και Ong, Ker-Shing (2013), *Horror in Architecture*, Novato, CA: ORO Editions.
- Coop Himmelb(l)au (1998), *Die Faszination der Stadt / The Power of the City*, Darmstadt, Germany: Georg Büchner.
- De Souza, Marcelo Lopes (2010) 'The brave new (urban) world of fear and (real or presumed) wars', *City*, 14:4, 457-63.
- Eco, Umberto (2007), *On Ugliness*, London: Harvill Secker.
- Ekman, Paul και Friesen, Wallace V. (2003), *Unmasking the face : a guide to recognizing emotions from facial clues*: Cambridge, Mass. : Malor.
- Ellin, Nan (1997), *Architecture of Fear*, Princeton: Architectural Press.
- England, Marcia R. και Simon, Stephanie (2010) 'Scary cities: urban geographies of fear, difference and belonging', *Social & Cultural Geography*, 11:3, 201-07.
- Graham, Stephen (2010), *Cities under siege : the new military urbanism*: London ; New York : Verso.
- Hunt, Darnell M. (2002), Representing 'Los Angeles': Media, Space and Place. in Dear M. J. and J. D. Dishman (eds), *From Chicago to LA: Making Sense of Urban Theory*, Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, pp. 321-42.
- Krause, Linda και Petro, Patrice (2003), *Global Cities: Cinema, Architecture, and Urbanism in a Digital Age*, New Brunswick, NJ, USA: Rutgers University Press.
- Low, Setha M. (2004), *Behind the gates : life, security, and the pursuit of happiness in fortress America*: New York ; London : Routledge.
- Lysaght, Karen D. (2007), Catholics, Protestants and Office Workers from the Town, The experience and Negotiation of Fear in Northern Ireland. in Wulff H. (ed), *The Emotions. A Cultural Reader*, Oxford and New York: Berg, pp. 93-100.
- Mitchell, Don (2003), *The Right to the city: Social Justice and the fight*

- for Public Space*, New York: Guilford Press.
- Newman, Oscar (1972), *Defensible Space. Crime Prevention through Urban Design*, New York: Macmillan.
- Pallasmaa, Juhani (2007), *The architecture of image : existential space in cinema*, Helsinki: Rakennustieto.
- Penner, Jonathan actor, Schneider, Steven Jay and Duncan, Paul (2012), *Horror cinema*: Köln : Taschen.
- Riemann, Fritz (1994), *Η Τετραλογία του Φόβου*, Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.
- Rowley, Stephen (2015), *Movie Towns and Sitcom Suburbs: Building Hollywood's Ideal Communities*, New York: Palgrave Macmillan.
- Shiel, Mark και Fitzmaurice, Tony (2001), *Cinema and the city : film and urban societies in a global context*, Studies in urban and social change, Oxford: Blackwell Publishers.
- Smith, Neil (1996), *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, Abington, New York: Routledge.
- Smith, Neil (2011), 'The Regeneration Railway Journey', *Mute*, 23 March, <http://www.metamute.org/editorial/articles/regeneration-railway-journey>. Accessed 17 May 2014.
- Sohn, Dong-Wook (2016) 'Residential crimes and neighbourhood built environment: Assessing the effectiveness of crime prevention through environmental design (CPTED)', *Cities*, 5286-93.
- Solomon, Robert C. (2007), Getting Angry, The Jamesian Theory of Emotion in Anthropology. in Wulff H. (ed), *The Emotions, A Cultural Reader*, Oxford and New York: Berg, pp. 197-204.
- Sorkin, Michael (2008), Urban Warfare: A Tour of the Battlefield. in Graham S. (ed), *Cities, War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Malden, MA: Blackwell, pp. 251-62.
- Teedon, Paul, Reid, Tim, Griffiths, Polly, et al. (2010) 'Evaluating Secured by Design door and window installations: Effects on residential crime', *Crime Prevention & Community Safety*, 12:4, 246-62.
- Tschumi, Bernard (1996), *Architecture and disjunction*, Cambridge, Mass, London: MIT Press.
- Vidler, Anthony (1992), *The Architecture of the Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge, Mass: MIT Press.

ΕΞΟΡΥΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΞΟΡΥΞΗΣ ΧΡΥΣΟΥ ΣΤΗ ΒΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Γιώργος Βελεγράκης¹

Εισαγωγή και Μεθοδολογία

Στη συγκεκριμένη διατριβή, παρουσιάζω, ερευνώ και αναλύω τη χωροκοινωνική και περιβαλλοντική σύγκρουση που λαμβάνει χώρα στη ΒΑ Χαλκιδική, γύρω από το έργο εξόρυξης της Ελληνικός Χρυσός και της Eldorado Gold.

Αυτό που συμβαίνει στην περιοχή τα τελευταία χρόνια είναι ότι μια συγκεκριμένη δραστηριότητα ή επένδυση (ως μέρος της αναπτυξιακής δραστηριότητας) δημιουργεί πλήθος χωρικών ανισοτήτων, χωρικών αντιθέσεων και οδηγεί στη δημιουργία ενός χωροκοινωνικού και οικολογικού κινήματος. Διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που κατοικούν στην περιοχή, αλλά και εκτός αυτής, αξιολογούν διαφορετικά το όφελος και το κόστος που προκύπτει από το έργο και παίρνουν θέση υπέρ ή κατά, όπως φαίνεται και στα αποσπάσματα που βλέπετε. Η συνύπαρξη αυτών των κοινωνικών ομάδων στην περιοχή είναι συγκρουσιακή.

Στη διατριβή, συντάσσομαι με τις θεωρητικές επεξεργασίες της ριζοσπαστικής Γεωγραφίας που αναγνωρίζουν τον τόπο όχι ως το χώρο όπου κατοικούν και δραστηριοποιούνται συγκεκριμένες και μοναδικές κοινότητες, αλλά ως το χώρο που παράγεται από διαδικασίες διαφοροποίησης, συγκρούσεων και πολλαπλών ταυτοτήτων. Οι διαδικασίες αυτές έχουν διαστάσεις τοπικές, υπερτοπικές ως και παγκόσμιες. Γι' αυτό και η έρευνα μου δεν ασχολείται αποκλειστικά με την τοπική κλίμακα αλλά προσπαθεί να αναλύσει παράλληλα όλες τις κλίμακες από το τοπικό στο παγκόσμιο και από το παγκόσμιο στο τοπικό. Υπό αυτή την οπτική θέτω και τα συγκεκριμένα ερευνητικά μου ερωτήματα:

Το πρώτο ερώτημα είναι γιατί στα τέλη του 20ου - αρχές του 21ου αιώνα, οι εξορυκτικές δραστηριότητες καθοδηγούνται και από άλλες διαδικασίες εκτός του υπαρκτού ορυκτού πλούτου μιας περιοχής;

Το δεύτερο ερώτημα είναι γιατί η πολιτική και κοινωνική συγκυρία στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης ευνοεί «επιθετικές επενδύσεις», όπως αυτή της Ελληνικός Χρυσός και Eldorado Gold;

Το τρίτο ερώτημα εστιάζει στο τοπικό πεδίο και είναι γιατί και πώς η εξόρυξη χρυσού στην ΒΑ Χαλκιδική γεννά χωροκοινωνική συγκρούση, που οδηγεί στην ανάδυση ενός κοινωνικού-οικολογικού κινήματος;

Η Πολιτική Οικολογία και η σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι

Στο θεωρητικό επίπεδο, μελετώ τη σύγκρουση υπό το πρίσμα της Πολιτικής Οικολογίας, για την οποία θεωρώ ότι ιστορικά και αναλυτικά προέρχεται από τη Γεωγραφία και ιδιαίτερα από τη Ριζοσπαστική Γεωγραφική Σκέψη. Ακολουθώ, μάλιστα, τον ορισμό της Susan Paulson (2015:45) που αναφέρει ότι το αναλυτικό

1. Δρ. Γεωγράφος, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2018. Επιβλέπων Κ. Χατζημιχάλης, μέλη Κ. Σαπουτζάκη, Γ. Καλής, geovele@gmail.com

ερώτημα της είναι η κατανόηση της συνεχούς και αλληλένδετης παραγωγής της φύσης και της κοινωνίας, αλλά και ο μετασχηματισμός συγκεκριμένων κοινωνικών-οικολογικών σχέσεων.

Επιπλέον με ενδιαφέρει ιδιαίτερα η σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι στη αλληλεπίδραση της με την Πολιτική Οικολογία. Το σύνολο του έργου του Γκράμσι περιέχει μια αντίληψη της φύσης και της κοινωνίας ως «σύνολο ιστορικά και γεωγραφικά συγκεκριμένων σχέσεων - διαφορετικών 'οικολογιών'» (Ekers et al, 2009:288), ενώ την ίδια στιγμή δείχνει τις συνθήκες και τις δυνατότητες για ριζικές -πολιτικές και κοινωνικές- αλλαγές μέσα από τη διάδραση με τη φύση. Εστιάζω αρκετά στη φιλοσοφία της πράξης που κατά τη γνώμη μου δείχνει πως οι πρακτικές που αναπτύσσονται μέσα από τους αγώνες και τις συγκρούσεις για την πρόσβαση στα περιβαλλοντικά αγαθά, διαμορφώνουν μια πολιτική διαδικασία μετασχηματισμού των κοινωνικών και οικολογικών σχέσεων.

Ο εξορυκτισμός και η χρηματοπιστωτικοποίηση των εξορυκτικών δραστηριοτήτων

Ξεκινώντας λοιπόν από το παγκόσμιο πλαίσιο, εστιάζω στον εξορυκτισμό, δηλαδή εκείνο το οικονομικό και αναπτυξιακό μοντέλο που προσανατολίζει την οικονομία μιας χώρας ή μιας περιοχής προς την εξόρυξη και την εξαγωγή πρώτων υλών ως το σχεδόν αποκλειστικό πεδίο οικονομικής δραστηριότητας. Κατά τη Maristella Svampa (2015: 66), δεν πρόκειται απλώς για υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, αλλά για «την επέκταση του κεφαλαίου προς πόρους, ορυκτά και περιοχές που προηγουμένως θεωρούνταν μη αποδοτικές», δεν πρόκειται απλώς για υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, αλλά για «την επέ-

κταση του κεφαλαίου προς πόρους, ορυκτά και περιοχές που προηγουμένως θεωρούνταν μη αποδοτικές».

Αν εξετάσουμε, τώρα, τις πηγές χρηματοδότησης των εξορυκτικών βιομηχανιών και ειδικά των εταιρειών εξόρυξης χρυσού, θα παρατηρήσουμε ότι η άντληση κεφαλαίων δεν γίνεται σχεδόν ποτέ, αποκλειστικά από τους εσωτερικούς πόρους της εκάστοτε εταιρείας. Αντιθέτως, είναι ιδιαίτερα εξαρτημένες από τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Οι εταιρείες εξόρυξης, μάλιστα, ανταγωνίζονται στην προσπάθεια προσέλκυσης χρηματιστηριακού κεφαλαίου και θεσμικών επενδυτών. Αυτή η επιμονή στο χρηματιστηριακό κεφάλαιο εξηγεί εν πολλοίς και την εικόνα κατά την οποία πολλές εταιρείες εξόρυξης χρυσού ενώ δεν έχουν ενεργά έργα αλλά έργα σε αναμονή, χρηματοδοτούνται με μεγάλα ποσά από τα χρηματιστήρια. Είναι η προσδοκία κέρδους, δηλαδή η πρόβλεψη της πραγματοποίησης της μελλοντικής αξίας που καθορίζει τη στρατηγική των εταιρειών.

Η στρατηγική της Eldorado Gold

Η Eldorado Gold δεν αποτελεί εξαίρεση από αυτούς τους γενικούς κανόνες. Ειδικά στην Ελλάδα, που δραστηριοποιείται από το 2011 συντηρεί ένα χρηματιστηριακό παιχνίδι για το σύνολο των έργων της. Η εταιρεία το 2012 δήλωνε ότι ήδη από το 2016 η παραγωγή της στην Ελλάδα θα κάλυπτε πάνω από το 25% της παγκόσμιας παραγωγής της. Οι θετικές αυτές εκτιμήσεις δεν έχουν επιβεβαιωθεί μέχρι σήμερα, όπως φαίνεται και στα διαγράμματα που βλέπετε.

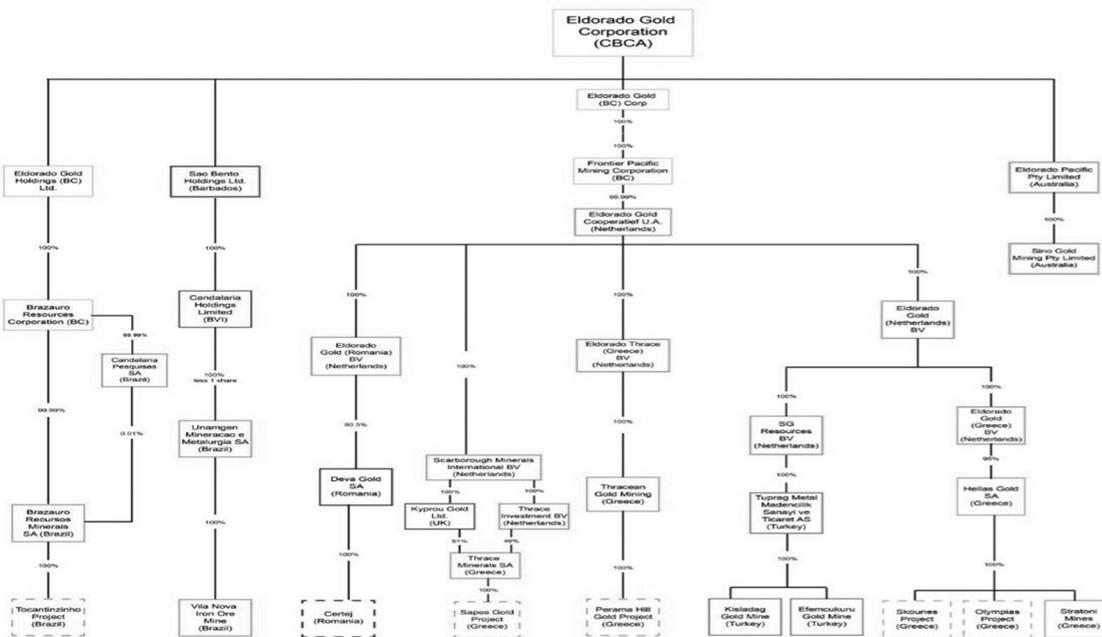
Επιπλέον, όμως η Eldorado Gold είναι πρωτοπόρα παγκόσμια στην δημιουργία και την αξιοποίηση ενός επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός αυτός, είναι ένα πολύπλοκο σύστημα που μεταφέρει εισο-

δήματα από δραστηριότητες με υψηλή φορολόγηση σε άλλες δραστηριότητες που υπόκεινται σε αισθητά χαμηλότερη φορολόγηση. Για να το κάνει αυτό χρησιμοποιεί θυγατρικές ή συνδεδεμένες εταιρείες. Έτσι, κεφάλαια με τη μορφή παθητικών εισοδημάτων όπως μερίσματα, τόκοι, δικαιώματα και κέρδη κεφαλαίου αλλά και εισοδήματα από προσόδους και ενοίκια μεταφέρονται μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου θυγατρικών εταιρειών από τη χώρα δραστηριότητας σε άλλη χώρα με διαφορετικό φορολογικό συντελεστή και από εκεί σε φορολογικούς παραδείσους. Η Eldorado Gold, συγκεκριμένα, μεταφέρει αυτά τα κεφάλαια από την Ελλάδα στην Ολλανδία και από εκεί στα Νησιά Μπαρμπέιντος, γνωστό φορολογικό παράδεισο. Αξιοποιώντας αυτή τη δομή η εταιρεία καταφέρνει να μειώσει τη συνολική φορολογία για τις δραστηριότητές της ανεξάρτητα σε ποια χώρα δραστηριοποιείται. Έτσι το 2016, είχε αποφυγή φόρων συνολικού ύψους πάνω από 8 εκατομμύρια δολάρια, εκ των οποίων περίπου το 1,4 εκατομμύρια αφορά την Ελλάδα.

Η ΒΑ Χαλκιδική και η μεταλλευτική δραστηριότητα

Η μεταλλευτική δραστηριότητα στη ΒΑ Χαλκιδική αποτελούσε πάντα ένα οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό κεφάλαιο για την περιοχή κατά την εκάστοτε ιστορική περίοδο. Όμως, η ιστορία της δεν είναι η ιστορία μιας απρόσκοπτης διαδικασίας αλλά, ιστορία συγκρούσεων και ανάπτυξης σημαντικών τοπικών κινημάτων ανά περίοδο. Έτσι, δεν εμφανίζεται μια «μακράιωνη μεταλλευτική ιστορία» χωρίς τομές και ασυνέχειες, όπως υποστηρίζει η εταιρεία.

Οι μεταλλευτικές παραχωρήσεις προς την Ελληνικός Χρυσός (και την Eldorado Gold) σήμερα, καλύπτουν

Σχήμα 1: Η εταιρική δομή της Eldorado Gold (Πηγή: Eldorado Gold, 2017: 8)

μία συνολική επιφάνεια 264.000 στρεμμάτων (η συνολική έκταση φτάνει τα 317.000 στρέμματα μαζί με τα έργα υποδομής) πολύ μεγαλύτερη από την έκταση των ιστορικών μεταλλείων. Παράλληλα, με βάση τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αναμένεται να εξορυχθούν από την περιοχή 160 εκατομμύρια τόνοι μεταλλεύματος σε διάστημα 25-30 ετών ενώ ιστορικά η εξόρυξη δεν ξεπέρασε αθροιστικά τα 33 εκατομμύρια.

Η μελέτη και ανάλυση της Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων που πραγματοποιήσα δείχνει ότι σαφώς μεγεθύνει ό,τι μπορεί να θεωρηθεί «όφελος» από το έργο και υποβαθμίζει το αντίστοιχο «κόστος». Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα για να δικαιολογήσει το θετικό ισοζύγιο θέτει παραδοχές οι οποίες δεν επιβεβαιώνονται από τη μέχρι σήμερα εξέλιξη της επένδυσης.

Στο οικονομικό πεδίο ιδιαίτερο βάρος δίνεται στη δημιουργία εσόδων για το ελληνικό κράτος από τη φορολόγηση των τελικών παραγόμενων

προϊόντων. Όπως όμως αποδεικνύεται από την έρευνα, το κράτος όχι μόνο δεν εισπράττει φόρους από τα τελικά προϊόντα, αλλά χάνει το μεγαλύτερο μέρος τους. Πέρα της δυνατότητας της Eldorado Gold να φοροαποφεύγει μέσω φορολογικών παραδείσεων που προανέφερα, προστίθεται η έμμεση εξαγωγή χρυσού που πραγματοποιεί η εταιρεία από τα προυπάρχοντα μεταλλεία μέσω συμπυκνωμάτων. Αυτό που κάνει είναι ότι ουσιαστικά βγάζει χρώμα από την περιοχή το οποίο στη συνέχεια εξάγει και επεξεργάζεται σε άλλες εγκαταστάσεις της εκτός Ελλάδας, λαμβάνοντας το χρυσό που υπάρχει. Με την μη επεξεργασία των συμπυκνωμάτων στην περιοχή δεν επιτυγχάνεται η κάθετη ολοκλήρωση του κλάδου προς τα εμπρός, δηλαδή η λειτουργία του παραγόμενου προϊόντος ως εισροή για άλλους κλάδους. Επομένως τα οικονομικά οφέλη τόσο σε επίπεδο εθνικής οικονομίας όσο και τοπικής/περιφερειακής είναι περιορισμένα.

Στο κοινωνικό πεδίο, η ΜΠΕ επιμένει στην αύξηση της απασχόλησης στην περιοχή άμεσα και σε βάθος χρόνου. Και πάλι στην πράξη αποδεικνύεται ότι η εκτίμηση αυτή δεν επιβεβαιώνεται. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία, ο αριθμός των εργαζομένων στην Ελληνικός Χρυσός σε βάθος 10ετίας πρέπει να είναι 1.300 άτομα, εκ των οποίων οι 135 θα πρέπει να εργάζονται στο εργοστάσιο μεταλλουργίας, εργοστάσιο που ακόμα δεν έχει δημιουργηθεί. Παρ' ότι η εταιρεία πολλές φορές στο δημόσιο λόγο της μεγεθύνει αυτόν τον αριθμό, αναφέροντας από 2.000 έως και 3.000 απασχολούμενους ήδη στα μεταλλεία, η πραγματική εικόνα, δεν το αποδεικνύει. Η προσωπική μου επίσκεψη στην περιοχή και η έρευνα με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ο αριθμός των εργαζομένων είναι σαφώς μικρότερος.

Το σημαντικότερο επίπεδο των επιπτώσεων είναι το περιβαλλοντικό. Πέρα όλων των άλλων και γνωστών (αποψίλωση δασών, άντληση υπόγειων υδάτων και απευθείας ρύπανση

του αέρα και των εδαφών) η εταιρεία προτείνει για την επεξεργασία του χρυσού τη μέθοδο της ακαριαίας τήξης ή flash smelting, μία μέθοδος ιδιαίτερα επιβλαβής και τοξική και για την οποία δεν έχει αποδειχθεί το εφαρμοσισμό της στην περιοχή. Η εταιρεία δεν έχει αναπτύξει, ως όφειλε, μονάδα ημιβιομηχανικής κλίμακας και δεν έχει πραγματοποιήσει δοκιμές επιτόπου αλλά έχει μείνει σε εργαστηριακές ενδείξεις για τη δυνατότητα της μεθόδου. Όμως το flash smelting, μάλλον δεν εφαρμόζεται στην περιοχή λόγω της υψηλής περιεκτικότητας του μεταλλεύματος σε αρσενικό, που δεν μπορεί να είναι διαχειρίσιμο. Το ποσοστό του είναι τέτοιο που δεν επιτρέπει την έγκριση της μεθόδου, τουλάχιστον αν γίνουν σεβαστά τα όρια που τίθενται από την εθνική και ευρωπαϊκή περιβαλλοντική νομοθεσία.

Η συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης

Σχεδόν ταυτόχρονα, με την παρουσία της Ελληνικός Χρυσός στην ΒΑ Χαλκιδική, ξεκινάνε και οι κινητοποιήσεις των κατοίκων. Το κοινωνικό κίνημα

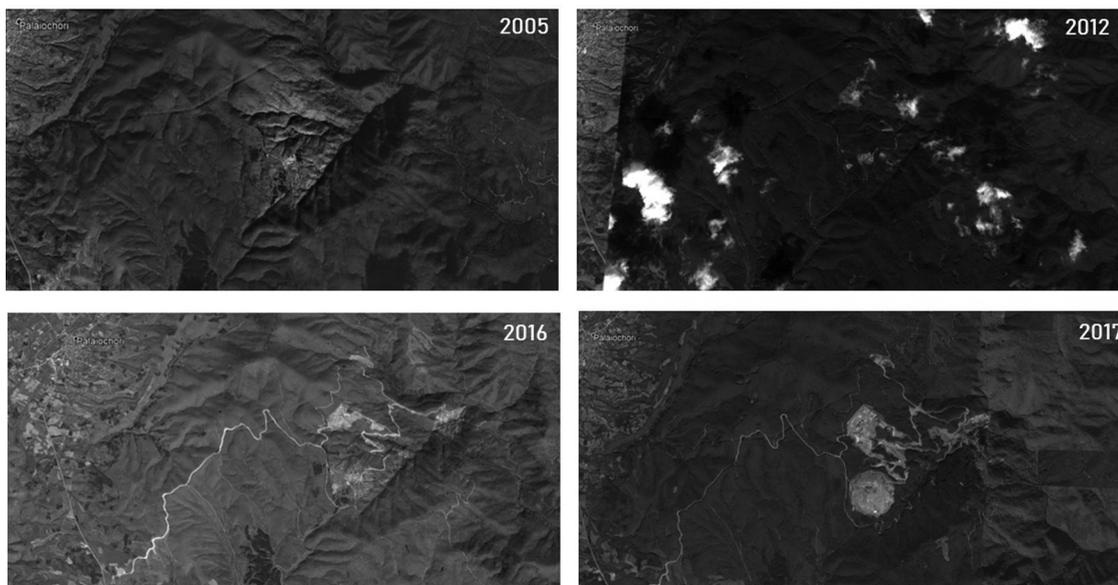
έρχεται ως συνέχεια των προηγούμενων κινηματικών δράσεων. Ειδικά το κίνημα που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1990 ενάντια στην TVX Gold, άφησε ισχυρό αποτύπωμα σε αυτό που γνωρίζουμε σήμερα ως κοινωνικό κίνημα για τη σωτηρία των Σκουριών.

Στο τοπικό επίπεδο, η καθημερινότητα αλλάζει ραγδαία. Στη Μ. Παναγιά και την Ιερισσό οι συζητήσεις γύρω από το ζήτημα των μεταλλείων και του αγώνα είναι πλέον καθημερινές. Αν σταθείς για λίγο στα καφενεία ή τις πλατείες των χωριών θα ακούσεις συχνά παρέες να συζητούν σε έντονο ύφος. Λέξεις και φράσεις όπως καταστροφή, περιβαλλοντικό κόστος, ρύπανση, διάλυση της τοπικής κοινωνίας, τρομοκρατία έρχονται και επανέρχονται στα λεγόμενά τους. Αλλά θα ακούσεις να συζητάνε και για κίνημα, αγώνα, αντίσταση, διαδήλωση και πορείες.

Καθώς το κίνημα ισχυροποιείται, η αστυνομία το κράτος αλλά και η ίδια η εταιρεία απαντά με καταστολή: Τόσο άμεση μέσω κυρίως της αστυνομικής βίας όσο και έμμεση μέσω της προσπάθειας ποινικοποίησης του κινήματος. Οι δράσεις αυτές δημιουργούν ένα γενικευμένο αίσθημα αδι-

κίας, που έχει άμεση σχέση με τον χώρο της καθημερινής ζωής των ντόπιων και της «εισβολής» σε αυτόν των «άλλων»: της εταιρείας, της αστυνομίας και του κράτους. Το αίσθημα της αδικίας, εκτός από αφορμή κινητοποιήσεων, κατασκευάζει και συλλογικές ταυτότητες. Οι «αδικημένοι» της περιοχής μπορεί να ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, επαγγελματικές κατηγορίες, ηλικίες και φύλο αλλά συντάσσονται σε μια προσπάθεια «υπεράσπισης του τόπου τους».

Η επιτελεστικότητα των διαδηλώτων/τριών αντιμετωπίζει την επιτελεστικότητα της βίας από την αστυνομία. Οι κάτοικοι είναι προετοιμασμένοι, ανά πάσα στιγμή, να συγκρουστούν με την αστυνομία, να σταματήσουν με τα σώματά τους ένα φορτηγό ή ένα μηχάνημα της εταιρείας, και να εισέλθουν στους «ιδιωτικούς» και απαγορευμένους για το κοινό χώρους όπως είναι το μεταλλείο στο δάσος των Σκουριών. Η πεποίθηση ότι «έχουμε δίκιο» είναι πλέον κυρίαρχη μεταξύ των κοινοτήτων που αντιδρούν. Επομένως, το κοινωνικό κίνημα και οι συμμαχίες που συγκροτεί δίνουν περιεχόμενο στις «δυναμικές γεωγραφίες της πολιτικής πρακτικής

Εικόνα 1: Δορυφορικές φωτογραφίες από την περιοχή των Σκουριών τα έτη 2005, 2012, 2016 και 2017 (Πηγή: Google Earth [Τελευταία πρόσβαση 29 Οκτωβρίου 2017])

των καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων που έρχονται σε επαφή», κατά τον Featherstone (2013:66).

Ερχόμαστε συνεπώς μπροστά σε αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί κοινωνική κατασκευή της φύσης ή καλύτερα, συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης. Οι κάτοικοι που συμμετέχουν στο κοινωνικό-οικολογικό κίνημα έχουν κατασκευάσει διαφορετικό φαντασιακό για τη φύση από τους εργαζόμενους στην εταιρεία. Οι πρώτοι τη θεωρούν αυταξία καθ' αυτή, ενώ οι δεύτεροι το προσπερνούν γιατί δίνουν προτεραιότητα στην εργασία τους, αν και αναγνωρίζουν τη μοναδικότητά της. Η εταιρεία κατασκευάζει, και αυτή από την πλευρά της, τη φύση ως έναν απλό υποδοχέα της δραστηριότητάς της. Αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογίες εξορύξεις και το μνημονιακό θεσμικό πλαίσιο, προβαίνει στις μη αναστρέψιμες επεμβάσεις που περιέγραψα παραπάνω. Το κράτος κατασκευάζει τη φύση στη ΒΑ Χαλκιδική, αρχικά με το θεσμικό πλαίσιο χρήσεων γης και προστασίας για να το αναθεωρήσει στη συνέχεια προς όφελος της εταιρείας. Στη συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης, αναλαμβάνει, τον γνωστό από τη βιβλιογραφία, ρόλο διαμεσολάβησης μεταξύ του κινήματος, της εταιρείας και της ευρύτερης κοινωνίας.

Επιστρέφοντας στον Γκράμσι, έχει σημασία να δούμε πως αναδύεται στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτό που ο ίδιος που ο ίδιος ονομάζει φιλοσοφία της πράξης. Δηλαδή, η άμεση εμπλοκή με την πολιτική δράση, κατά την οποία τα άτομα κατανοούν τον κόσμο και αναπτύσσουν νέες κοινωνικές σχέσεις, μετασχηματίζουν τις σχέσεις με τη φύση και συγχρόνως μετασχηματίζουν τους εαυτούς τους. Όπως πολλές φορές μου έλεγαν οι γυναίκες του κινήματος «αυτός ο αγώνας μας αλλάζει όλες και όλους». Το κοινωνικό κίνημα και η τοπική κοινωνία ευρύτερα «ριζοσπαστικοποιείται» συ-

γκροτώντας την δικιά της συνείδηση μέσα από την πρακτική της. Η ριζοσπαστικοποίηση αυτή, πιθανώς να μην έχει να κάνει με την ιδεολογική τοποθέτηση, αλλά σίγουρα έχει να κάνει με τις προσπάθειες να οργανωθεί η καθημερινότητα, να «νοηματοδοτηθεί» το τοπικό και να αρθρωθεί ένας λόγος για την τοπική ανάπτυξη της περιοχής. Μπορεί οι τοπικές λογικές και οι αγωνιστικές ιδιαιτερότητες εν πολλοίς να ορίζουν έναν «τοπικό» αγώνα, αλλά αναπτύσσονται και σχηματοποιούνται με τέτοιο τρόπο που τελικά διαμορφώνουν ένα συλλογικό «εμείς» που πιθανώς να ξεπερνάει τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Το κοινωνικό-οικολογικό κίνημα μέσα από αντιφάσεις, υπερβολές και παραλείψεις, υιοθετεί, αυτό που γράφει ο Γκράμσι: μια «νέα, συστηματική -συνεκτική και λογική- αντίληψη του κόσμου» (Gramsci, 1971: 136). Αυτή η νέα αντίληψη «παράγεται» μέσα από τη σύγκρουση.

Από την άλλη πλευρά, οι «άλλοι υποτελείς», οι εργαζόμενοι στην εταιρεία, αποκτούν κι αυτοί μέσω της εργασίας τους, σχέσεις ενεργές και συνειδητές, που αντιστρατεύονται όμως τη φύση και τους υποστηρικτές της. Κατεβαίνουν και αυτοί στο δρόμο, διεκδικούν κι αυτοί τα εργασιακά τους δικαιώματα. Η άποψή τους είναι ότι η μεταλλευτική δράση μπορεί να συμβαδίζει με την περιβαλλοντική προστασία, χωρίς το ένα να αναιρεί το άλλο. Λέξεις και έννοιες όπως «ψωμί», «κόπος», «αντίξοες συνθήκες», «σκληρή δουλειά» έρχονται και επανέρχονται στις συζητήσεις τους μαζί μου. Η συγκεκριμένη τοπική ιστορική διαδρομή και διαμορφωμένη ταυτότητα του μεταλλεργάτη, εξηγεί σε μεγάλο βαθμό και τη σημερινή τους, θετική προς το έργο, στάση.

Με βάση, όλα τα παραπάνω, είναι φανερό πως το διακύβευμα του περιβάλλοντος ή καλύτερα της φύσης, αντιμετωπίζεται, συγκρουσιακά. Και

αυτό δεν γίνεται μόνο στο δάσος, και στα χωριά της περιοχής. Γίνεται και στους δρόμους των μεγάλων πόλεων, εντός του κοινοβουλίου αλλά και στον έντυπο και ηλεκτρονικό λόγο της εταιρείας και του κινήματος.

Αν πρέπει να κλείσω με μία μόνο φράση, θα έλεγα ότι η σύγκρουση και το κίνημα στην Χαλκιδική αναπτύχθηκαν γύρω από ένα συμβολικό και πολιτικό διακύβευμα: τη συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης. Η έκβαση αυτής της σύγκρουσης παραμένει ανοικτή.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ekers, M., Loftus, A., Geoff, M. (2009). Gramsci Lives. *Geoforum*, 40, 287-291. Διαθέσιμο <<https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0016718509000475>> [Τελευταία πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2018].
- Featherstone, D. (2013). Gramsci in Action: Space, Politics and the Making of Solidarities. Στο Ekers, M., Hart, G., Kipfer, S., & Loftus, A. (επιμ.) *Gramsci: space, nature, politics*, σ. 65 - 83. UK: John Wiley & Sons.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Nowell-Smith, G., and Quintin Hoare Q. (επιμ.). International Publishers.
- Paulson, S. (2015). Political Ecology. Στο D' Alisa G., Demaria F., Kallis G. (επιμ.) *Degrowth - A vocabulary of a new era*, σ. 45-48. London and New York: Routledge.
- Svampa, M. (2015). Commodities Consensus: Neoeextractivism and Enclosure of the Commons in Latin America. *South Atlantic Quarterly*, 114(1), σ. 65 - 82. Διαθέσιμο <<https://read.dukeupress.edu/south-atlantic-quarterly/article-abstract/114/1/65/3719/Commodities-Consensus-Neoeextractivism-and?redirectedFrom=fulltext>> [Τελευταία πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2018].

ΚΡΙΣΗ, ΚΟΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΙΧΜΙΑΚΟΤΗΤΑ. ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Άγγελος Βαρβαρούσης¹

Η παρούσα διατριβή εξετάζει τη δημιουργία νέων κοινών μέσα σε συνθήκες κρίσης και αντλεί τα επιχειρήματά της από τα εναλλακτικά εγχειρήματα που εμφανίστηκαν κυρίως στον αστικό χώρο της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Τέτοια εγχειρήματα περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων πρωτοβουλίες όπως οι κατειλημμένες πλατείες του 2011 καθώς και μια σειρά άλλων καταλήψεων δημοσίου χώρου, κοινωνικά ιατρεία και φαρμακεία, συνεργατικά εγχειρήματα και κολλεκτίβες εργασίας, δομές αλληλεγγύης και αυτοοργανωμένες δομές υποδοχής μεταναστών και προσφύγων. Το στοιχείο που συνέχει όλες τις παραπάνω μορφές συλλογικής δράσης είναι ότι δημιουργούνται διαμέσου κοινωνικών πρακτικών παραγωγής του κοινού (commoning) και αποτελούν προσπάθειες των πολιτών να απαντήσουν συλλογικά σε καταστάσεις κρίσης. Η διατριβή διερευνά ζητήματα οργάνωσης, επέκτασης, πολλαπλασιασμού, βιωσιμότητας, λειτουργίας, ανοιχτότητας, δικτύωσης και προστασίας αυτών των εγχειρημάτων καθώς και θέματα σχετικά με τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης, δημιουργίας εμπιστοσύνης και σχηματισμού κινήτρων των υποκειμένων που συμμετέχουν σε αυτές τις πρακτικές. Το σημείο εστίασης της εργασίας βρίσκεται στη διερεύνηση του μετασχηματιστικού δυναμικού αυτών των εμπειριών σε διάφορα επίπεδα και κλίμακες: από το επίπεδο του ατόμου και της μικρής ομάδας μέχρι το επίπεδο της γειτονιάς, της πόλης και ολόκληρης της χώρας ακόμη.

Για να προσεγγίσει τα παραπάνω ζητήματα, η διατριβή αναπτύσσει το πρωτότυπο θεωρητικό πλαίσιο των «διαβατήριων κοινών». Αντλώντας την έμπνευσή της από τις θεωρίες των τελετών μετάβασης που παρατήρησαν οι ανθρωπολόγοι σε αρχαϊκές κοινωνίες στις οποίες οι συμμετέχοντες περνούσαν υποχρεωτικά από ένα ενδιάμεσο (liminal) και μεταβατικό στάδιο, η εργασία προσπαθεί να εξηγήσει τις μεταμορφωτικές και ρευστές δυναμικές των σύγχρονων αυτοοργανωμένων εγχειρημάτων των κοινών. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι κάποια κοινά σήμερα λειτουργούν ως σύγχρονες διαβατήριες τελετές όπου ατομικά και συλλογικά υποκείμενα τα οποία έχουν αμφισβητήσει, αποσταθεροποιήσει ή ακόμα απωλέσει τις προηγούμενες ταυτότητές τους, επιχειρούν να σχηματίσουν καινούργιες ταυτότητες και προοπτικές από κοινού. Τα διαβατήρια κοινά είναι μεταβατικές δομές που δεν στοχεύουν στην μακροζωία τους αλλά αντίθετα στη διευκόλυνση μεταβάσεων και μετασχηματισμών. Συνεπώς αυτού του είδους τα κοινά διαφέρουν από μια σειρά άλλων πιο σταθερών κοινών που έχουν αποτελέσει το βασικό κορμό του έργου των σχετικών ερευνητών μέχρι σήμερα. Η παρούσα διατριβή προσπαθεί να αναδείξει αυτές τις αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις και να εξηγήσει τη σχέση μεταξύ διαβατήριων και πιο σταθερών κοινών. Επίσης επιχειρηματολογεί ότι λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους, τα διαβατήρια κοινά δε μπορεί και δεν πρέπει να αξιολογούνται με κριτήρια επιτυχίας ή αποτυχίας που έχουν δημιουργηθεί για την αξιο-

1. Διδάκτωρ, Autonomous University of Barcelona (UAB), 2018. Επιβλέπων Γ. Καλής, μέλη Ντ. Βαίου, Χρ. Ζωγράφος

λόγηση πιο σταθερών εγχειρημάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο προσπαθεί να διευρύνει τη γενικότερη συζήτηση πάνω στο τι έχει αξία και τι όχι στα πλαίσια της συλλογικής δράσης.

Οι τρεις πρώτες λέξεις του τίτλου της διατριβής είναι δηλωτικές των βασικών θεωρητικών αξόνων γύρω από τους οποίους περιστρέφεται αυτή η θεωρητική προσπάθεια. Με εξαίρεση το έργο της Έλινορ Όστρομ και των συναδέλφων της, η συζήτηση γύρω από τα κοινά ήταν ουσιαδώς ανύπαρκτη μέχρι και την αυγή του 21^{ου} αιώνα. Οι ριζοσπάστες διανοούμενοι και τα κοινωνικά κινήματα δεν ήταν εξοικειωμένα με αυτούς τους λόγους. Ωστόσο, ιδιαίτερα διαμέσου της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, τα κοινά αναδείχθηκαν ως σημαντικά κοινωνικά συστήματα που θα μπορούσαν δυναμικά να υποκαταστήσουν τον κλυδωνιζόμενο καπιταλισμό. Η μετάβαση από έναν ορισμό των κοινών ως πράγματα/κοινοί πόροι σε ένα πιο δυναμικό σχήμα στο οποίο η πρακτική της δημιουργίας κοινών προτάσσεται ως εξίσου σημαντική με την ύπαρξη των φυσικών πόρων, οδήγησε σε μια αντίληψη των κοινών ως διαδικασίες συμπαραγωγής και συνδημιουργίας, οι οποίες καθορίζονται από τις κοινωνικές και χωρικές σχέσεις που οι συνδημιουργοί επινοούν και δοκιμάζουν και όχι αποκλειστικά από το είδος του υπό διαχείριση πόρου. Τα κοινά συμβαίνουν. Αυτή η στροφή επέτρεψε τη χρήση της νεοσύστατης γλώσσας των κοινών στη θεωρητικοποίηση φαινομένων που πιο πριν είτε παρέμεναν ελάχιστα θεωρητικοποιημένα ή προσεγγίζονταν με διαφορετικό τρόπο. Τώρα τα κοινά μπορούσαν να βρίσκονται σχεδόν παντού· σε δημόσιους χώρους, μέσα στην οικογένεια, στα σχολεία, στα εργοστάσια, σε φτωχογειτονιές, όπως επίσης και στα κοινωνικά κινήματα και στους πολιτικούς αγώνες. Η αναπαραγωγή των

κοινών γίνεται συνόνυμο της αναπαραγωγής της ζωής.

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, η επέκταση της γλώσσας των κοινών πέρα από το πεδίο της διαχείρισης φυσικών πόρων θέτει και νέα θεωρητικά ζητήματα τα οποία πρέπει να απαντηθούν. Γιατί κάποια κοινά είναι εφήμερα και ποια είναι η αξία τους; Ποια είναι η λειτουργία διαφορετικών τύπων κοινών σε διαφορετικά πεδία της κοινωνικής ζωής και της χωρικής οργάνωσης; Γιατί οι άνθρωποι επιμένουν στην δημιουργία διαφορετικών τύπων κοινών τόσο εφήμερων όσο και πιο σταθερών; Αυτή η διατριβή προσπαθεί να απαντήσει αυτά τα ερωτήματα εστιάζοντας κυρίως σε τύπους κοινών με εφήμερο χαρακτήρα.

Η γλώσσα της θεωρίας της μεταιχμιακότητας/μεταβατικότητας/οριακότητας/κατωφλιακότητας που είναι οι διαφορετικοί όροι με τους οποίους έχει αποδοθεί ο όρος liminality στα ελληνικά υπήρξε κομβικής σημασίας στην ανάπτυξη αυτού το θεωρητικού πλαισίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι παραπάνω αποδόσεις του αγγλικού όρου έχουν μια ορισμένη αξία στην σύνδεση των κοινών με την έννοια του liminality μιας και αναδεικνύουν διαφορετικές ποιότητες της έννοιας. Ωστόσο θεωρώ τους όρους μεταιχμιακότητα και μεταβατικότητα ως πιο κατάλληλους και αλληλοσυμπληρούμενους για την πλήρη απόδοση του νοήματος που θα ήθελα να δώσω στην χρήση του όρου σε αυτήν την εργασία. Η μεταιχμιακότητα συλλαμβάνει την έννοια του ενδιάμεσου και του μετέωρου που θέλω να τονίσω ενώ η έννοια της μεταβατικότητας τονίζει ότι αυτή η κατάσταση της ενδιάμεσότητας και του μετεωρισμού είναι παροδική και ένθετη μεταξύ δύο πιο σταθερών καταστάσεων. Αυτό είναι που ούτως ή άλλως διαχωρίζει την έννοια του liminality από άλλα είδη εν-

διαμεσότητας όπως είναι ο υβριδισμός ή η παρενθετικότητα.

Έχοντας πει ήδη αυτά, θα ήθελα να αναπτύξω λίγο περισσότερο την έννοια των διαβατήριων κοινών που εντάχει ανέφερα στην αρχή του παρόντος. Λέγεται ότι όλες οι κοινωνίες επιτελούν τελετουργίες για την οροθεσία των μεταβάσεων. Ωστόσο, πολλοί θεωρητικοί έχουν επισημάνει ότι στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες αυτές οι τελετουργίες τείνουν να ξεθωριάζουν και να χάνουν τον κεντρικό τους ρόλο στην διαδικασία τόσο των προσωπικών όσο και των συλλογικών/κοινωνικών μετασχηματισμών. Το επιχείρημα πολλές φορές συμπληρώνεται από αναφορές που σχετίζουν την υποχώρηση αυτών των πρακτικών με την άνοδο και των πολλαπλασιασμό της αναζήτησης ακραίων και οριακών εμπειριών που στόχο έχουν τη πρόσκαιρη διαρραγή της κανονικότητας μέσω επικίνδυνων αθλημάτων, καλλιτεχνικών εμπειριών ή ταξιδιών κτλ. Αυτή η αφήγηση συνδέεται με λόγους που επισημαίνουν αυτές τις μεταβολές μαζί με την άνοδο του ατομισμού και της αποσπασματικότητας που κυριαρχεί στις σύγχρονες πόλεις. Ωστόσο βασική θέση αυτής της διατριβής είναι ότι οι άνθρωποι συνεχίζουν να επινοούν τέτοιες τελετουργίες για να διευκολύνουν, οροθετήσουν ή ακόμα εξερενήσουν το ενδεχόμενο ενός μετασχηματισμού. Αυτές οι τελετουργίες ενώ σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να μοιράζονται κοινά στοιχεία με αυτές των αρχαϊκών κοινωνιών είναι σημαντικά διαφοροποιημένες. Δεν υπάρχουν εμφανείς και αμετάκλητοι τελετάρχες, οργανώνονται με οριζόντιο τρόπο, οι κανόνες τους αποφασίζονται από κοινού και είναι ανοιχτοί σε μεταβολές και αλλοιώσεις και τέλος πολλές φορές περιλαμβάνουν την ανάδυση πρόσκαιρων κοινών χώρων που λειτουργούν ως ενεργές συνιστώσες αυτής της αναζήτησης. Με άλλα λόγια αυτές οι τελετουργίες εκδηλώνονται

ως κοινά, όχι όμως ως σταθερά συστήματα διαχείρισης φυσικών πόρων σαν αυτά που περιγράφει η Όστρομ αλλά ως διαβατήρια κοινά που αποκτάνε έντονο συμβολικό χαρακτήρα και παρά την εφημερότητά τους μπορούν να έχουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα ενώ πολλές φορές εξελίσσονται και δημιουργούν νέες πιο σταθερές δομές.

Η κρίση είναι σημαντικός παράγοντας στην ανάδυση των διαβατήριων κοινών και για αυτό αποτελεί τον τρίτο πυλώνα αυτής της θεωρητικής επεξεργασίας. Η έννοια της κρίσης στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται με ένα αναλυτικό περιεχόμενο και συνεπώς αποφεύγονται τόσο η δαιμονοποίηση όσο και ο εορτασμός της. Η κρίση συνήθως γίνεται αντιληπτή ως λάθος ή ως μια κακή παρένθεση. Ωστόσο, ιστορικά έχει χρησιμοποιηθεί με πολλαπλούς τρόπους για να εκφράσει διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικά πλαίσια. Για πολλά χρόνια κυριάρχησε μια πιο «ιατρική» εκδοχή της έννοιας ή οποία όταν εισήλθε στη γλώσσα των οικονομικών απέκτησε έντονες συνδηλώσεις αρρώστιας, καταστροφής και ανισορροπίας. Παρόλα αυτά η κρίση έχει χρησιμοποιηθεί και για να ερμηνεύσει μεταβάσεις και δυνατότητες μετασχηματισμού στο κοινωνικό, χωρικό και ιστορικό επίπεδο. Σε αυτούς τους λόγους η κρίση αποκτά ένα δημιουργικό και παραγωγικό περιεχόμενο.

Η παρούσα διατριβή από τη μία αντιλαμβάνεται και λαμβάνει υπόψιν το «άσχημο» αλλά απόλυτα αληθινό πρόσωπο της σύγχρονης πολυδιάστατης κρίσης το οποίο εκφράζεται στις καταστρεπτικές συνέπειες που έχει στα φτωχότερα και πιο εύαλωτα κοινωνικά στρώματα στο οικονομικό, ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο καθώς και στο φυσικό περιβάλλον. Ωστόσο ιδιαίτερο βάρος δίνεται επίσης στην λεπτομερειακή εξέταση των δυνατοτήτων που ανοίγονται μέσα

από τα ρήγματα και τις αποσταθεροποιήσεις που συνοδεύουν κάθε κρίση, ιδιαίτερα όταν αυτή αποκτά ένα πολυδιάστατο και βαθύ χαρακτήρα. Τα διαβατήρια κοινά συνεπώς είναι πρακτικές που πολλαπλασιάζονται μέσα στην κρίση και αποκτούν ιδιαίτερο βάρος στην διαδικασία μετασχηματισμού που η ίδια η κρίση προαναγγέλει μέσα από τις αλλοιώσεις που επιφέρει σε έναν ορισμένο κοινωνικό σχηματισμό. Επιπλέον τα διαβατήρια κοινά όχι μόνο τροφοδοτούνται λόγω κρίσης αλλά επίσης τροφοδοτούν τη διαδικασία αποσταθεροποίησης καθιστώντας την κρίση μεταστατική, ικανή να «προσβάλλει» κάθε ξεχωριστή δομή και κάθε μόριο μίας δεδομένης κοινωνίας.

Οι παραπάνω θεωρητικές διατυπώσεις προέκυψαν ως αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας ερευνητικής διαδικασίας πάνω στο φαινόμενο της ελληνικής κρίσης και των «από τα κάτω» προσπαθειών απάντησης και διαχείρισης αυτής. Οι ερευνητικές μέθοδοι που ακολουθήθηκαν ήταν πολλαπλές και πολλές φορές ένθετες η μία στην άλλη με βασικό κριτήριο την καλύτερη αντιμετώπιση των πολλές φορές δυσεπίλυτων προβλημάτων που έθετε η ίδια η παρατηρούμενη κοινωνική πραγματικότητα. Η κατάσταση του ερευνητικού πλάνου δεν ήταν γραμμική και παραλλάχθηκε πολλές φορές στη διάρκεια του διδακτορικού πάντα σε συνεννόηση με τους τρεις επιβλέποντές μου. Η εθνογραφική δουλειά πάνω στο κίνημα των νέων κοινών περιλάμβανε περίπου 1000 ώρες συμμετοχικής παρατήρησης και συνδυάστηκε με τη διεξαγωγή 70 εις βάθος ατομικών συνεντεύξεων, τεσσάρων ομάδων εστίασης με 38 συμμετέχοντες και επίσης με τη διεξαγωγή ποσοτικής έρευνας με ερωματολογία σε 404 συμμετέχοντες που συμμετείχαν σε 118 συνεργατικά και αλληλέγγυα εγχειρήματα σε όλη την Ελλάδα. Η γεωγραφική διασπορά και η μεγάλη

χρονική διάρκεια της δουλειάς πεδίου αποδείχθηκαν πολύτιμες συνιστώσες της ολοκλήρωσης του διδακτορικού.

Η διατριβή είναι δομημένη σε επτά μέρη εκτός της περίληψης, των ευχαριστιών και της σύντομης εισαγωγής. Το πρώτο κεφάλαιο είναι θεωρητικό και θέτει τις βάσεις για τα εμπειρικά κεφάλαια που ακολουθούν. Ξεκινά με τη λεπτομερειακή ανάλυση του ρόλου των κοινών στην αυγή του 21^{ου} αιώνα και θέτει τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που διατρέχουν όλη την εργασία. Στη συνέχεια επεξηγεί το πως η έννοια της κρίσης χρησιμοποιείται στη διατριβή, ακολούθως αναπτύσσει την έννοια της μεταίχμια-κότητας/μεταβατικότητας και ερευνά τη σύνδεση μεταξύ των τριών βασικών εννοιών-πυλώνων της όλης εργασίας. Τέλος, αποπειράται μία πρώτη προσέγγιση της έννοιας των διαβατήριων κοινών και εξηγεί γιατί η ελληνική μελέτη περίπτωσης είναι κατάλληλη για την προσέγγιση τέτοιων θεμάτων.

Το δεύτερο κεφάλαιο επεξηγεί με λεπτομέρεια τις ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν και την αιτιολόγηση πίσω από την επιλογή της καθεμιάς. Επίσης δίνει το χρονικό της έρευνας και ξεδιπλώνει τις διάφορες φάσεις και δυσκολίες της.

Τα επόμενα τέσσερα κεφάλαια έχουν εμπειρική βάση. Ωστόσο κάθε ένα από αυτά αναπτύσσει ένα ξεχωριστό θεωρητικό ζήτημα και διατρέχεται από μία βασική ερευνητική αναζήτηση. Το πρώτο από τα εμπειρικά κεφάλαια ασχολείται με τα ζητήματα του υποκειμένου και των διαδικασιών υποκειμενοποίησης και συνδέει τα ευρήματα από το πεδίο με ευρύτερους θεωρητικούς διαλόγους. Το εμπειρικό υλικό του κεφαλαίου αντλείται από έρευνα σε κοινωνικές κινητοποιήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα μεταξύ 2008 και 2014 με ιδιαίτερη εστίαση στην εξέγερση του Δεκέμβρη

2008 και της Πλατείας Συντάγματος το 2011.

Το δεύτερο εμπειρικό κεφάλαιο ασχολείται με το ζήτημα της επέκτασης των διαβατήριων κοινών. Χτίζοντας πάνω στην παρατήρηση ότι τα διαβατήρια κοινά έχουν έναν ανοιχτό και μεταστατικό χαρακτήρα, προτείνει ότι μπορούν να αποτελέσουν τον πιο επεκτάσιμο τύπο κοινών και συνεπώς μπορούν να εκληφθούν ως πηγή ανάδυσης πολλών νέων εγχειρημάτων. Αυτός ο πολλαπλασιασμός πολλές φορές υλοποιείται με μια μορφή «πανσπερμίας» και ακολουθεί ένα ριζωματικό μοτίβο επέκτασης. Οι παρατηρήσεις αυτές δικαιολογούνται με συγκεκριμένα παραδείγματα από την δυναμική ανάπτυξη των κοινών στον ελληνικό χώρο την περίοδο μετά το 2011.

Το τρίτο εμπειρικό κεφάλαιο αφορά στο ζήτημα της προστασίας των κοινών. Αφού περιγράψει την υπαρκτή βιβλιογραφία πάνω στο ζήτημα, το κεφάλαιο προτείνει ότι αυτή διατρέχεται από ένα πολωμένο διάλογο που θέτει το ζήτημα της προστασίας των κοινών ως συνώνυμο μίας αναγκαίας περιφράξης τους από τη μία ενώ από την άλλη τοποθετούνται απόψεις υπέρ μίας διαρκούς ανοιχτότητας των κοινών που όμως αποτυγχάνουν να προσφέρουν ουσιαδώς στη συζήτηση περί προστασίας. Αφού αποδομήσει αυτό το κατα τη γνώμη μου περιττό δίπολο, το κεφάλαιο αναπτύσσει μία τυπολογία πολλαπλών στρατηγικών προστασίας των κοινών που τοποθετούνται εκτός αυτής της διπολικής λογικής. Η εμπειρική βάση αυτών των διαπιστώσεων βρίσκεται στην ανάλυση τόσο ξεχωριστών εγχειρημάτων όσο και δικτύων αυτών.

Το τέταρτο εμπειρικό κεφάλαιο ασχολείται με ζητήματα σχετικά με τις διαδικασίες δημιουργίας εμπιστοσύνης, κινήτρων και συμμετοχής στα

διαβατήρια κοινά και ερευνά τα εν λόγω στοιχεία συναρτήσει θεωριών που έρχονται από πολλά επιστημονικά πεδία, συμπεριλαμβανομένων των πεδίων των οικονομικών, της ψυχολογίας και της διοίκησης. Το κεφάλαιο αντλεί το εμπειρικό του υλικό από μια οριακή κατάσταση διαβατήριων κοινών· την περίπτωση της αυτοοργανωμένης δομής υποδοχής μεταναστών και προσφύγων του Πλατάνου στη Συκαμινιά Λέσβου. Το βάρος δίνεται στη μεταμορφωτική δυναμική του εγχειρήματος στο προσωπικό και συλλογικό τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο.

Η διατριβή κλείνει με ένα τελευταίο θεωρητικό κεφάλαιο που προσπαθεί να λειτουργήσει ως κατόφλι συνάντησης όλων των συμπερασμάτων που αντλήθηκαν από τα επιμέρους κεφάλαια και τη συσχέτιση με τις διάφορες θεωρίες σε μια προσπάθεια να αναστοχαστεί το μετασχηματιστικό δυναμικό των διαβατήριων κοινών. Επίσης προσπαθεί να ανακεφαλαιώσει τα βασικά επιχειρήματα της όλης εργασίας σε ένα πιο συνεκτικό και ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο. Το κεφάλαιο τελειώνει με την επισήμανση των αδυναμιών της εργασίας και τη χάραξη κάποιων βασικών γραμμών για μελλοντική έρευνα.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Bauwens, M., Kostakis, V. (2014) From the communism of capital to capital for the commons: Towards an open cooperativism. *TripleC*, 12, 1, 356–61.
- Benkler, Y. (2006) The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom. Online book
- Benkler, Y. (2011). The penguin and the leviathan: How cooperation triumphs over self-interest. Danvers: Crown Business.

- Bollier, D. (2014). Think like a commoner: A short introduction to the life of the commons. Gabriola: New Society Publishers.
- Bresnihan, P. and Byrne, M. (2015) Escape into the City: Everyday Practices of Commoning and the Production of Urban Space in Dublin. *Antipode*, 47(1), 36-54.
- Butler, J. (2015). Notes toward a performative theory of assembly. Boston: Harvard University Press.
- Caffentzis, G., and Federici, S. (2014). Commons against and beyond capitalism. *Community Development Journal*, 49, 92-105.
- Castoriadis, C. (2010) A Society Adrift. New York: Fordham University Press
- De Angelis, M. (2017) Omnia Sunt Communia. On the Commons and the Transformation to Postcapitalism. London: Zed Books
- Hardin, G. (1968) The tragedy of the commons. *Science* 162, 3859, 1243–8.
- Hardt, M., Negri, A. (2009) Commonwealth. Boston: Harvard University Press
- Harvey, D. (2012) Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. London: Verso
- Koselleck, R., & Richter, M. (2006). Crisis. *Journal of the History of Ideas*, 67(2), 357-400.
- Massey, D. (2013). Space, place and gender. New York: John Wiley & Sons.
- Ostrom, E. (1990) Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roitman, J. (2013). Anti-crisis. Durham: Duke University Press.
- Stavrides, S., 2016. Commons space. London: Zed Books
- Thomassen B (2014) Liminality and the Modern Living through the In-Between Farnham: Ashgate
- Turner, V. (1977) The Ritual Process, Ithaca, New York: Cornell University Press.